

SANJA LONČAR

**PROPITIVANJE PRISTUPA ISTRAŽIVANJU NEREDOVNIH
OBLIKA PREDBRAČNOG I BRAČNOG ŽIVOTA
NA PRIMJERU KRIVOG PUTA**

Sanja Lončar
A. B. Šimića 3
HR 44000 Sisak

UDK: 392.5(497.5 Krivi Put)
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 2005-12-22

Rad se bavi problematikom istraživanja i klasificiranja građe vezane za neredovne oblike predbračnog i bračnog života. Iznesene su već poznate interpretacije i terminologije spomenutih pojava te građa prikupljena na području Krivog Puta, koja se odnosi na razdoblje od kraja devetnaestog do sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća. Građa je izložena u obliku priča što je omogućilo da kazivači sami interpretiraju pojedine pojave te stvore sliku njihovog sociološkog i kulturološkog konteksta.

Neredovni oblici predbračnog i bračnog života jedna su od etnoloških tema koju je prilično teško istraživati.¹ Njom se bavio manji broj etnologa te se za većinu pojava unutar te teme može reći da nisu proučene zasebno i sustavno, već su se javljale tek kao usputna ili sastavna tema šireg kruga svadbenih

¹ Teme koje će se javiti pod ovom sintagmom (otmica djevojke, dogovorno odvođenje ili bijeg djevojke, nevjenčani brak, izvanbračna zajednica, pokusni brak/proba, dobjegavanje djevojke, javno sramoćenje i kupovina djevojke) nerijetko se u etnološkoj literaturi javljaju pod sintagmama "neredovni načini sklapanja braka" ili "neredovni načini pribavljanja nevjeste". Kako nijednom od spomenutih sintagmi ne možemo obuhvatiti sve spomenute pojave, ovdje će se koristiti sintagma "neredovni oblici predbračnog i bračnog života" jer se ona trenutno čini najsveobuhvatnijom, premda ni ona nije potpuno odgovarajuća.

običaja.² Interes za bilo koju pojavu unutar ove široke teme zahtijeva proučavanje svih onih pojava koje ulaze u krug neredovnih oblika predbračnog i bračnog života. One su međusobno lančano povezane pa nedostatak znanja o jednoj otežava sakupljanje građe i donošenje zaključaka o drugoj.

Zbog nedovoljno detaljnog prikupljanja građe o ovim temama kroz povijest³, te zbog njezinih nekritičkih interpretacija, nastali su brojni problemi pri pokušajima interpretiranja etnografske građe kod etnologa druge polovice dvadesetog stoljeća.⁴ Naime, brojni zapisani primjeri neredovnih oblika predbračnog i bračnog života, posebno oni u upitnicama Etnološkog atlasa, nisu dovoljno detaljno ispitani, ali su nerijetko korišteni kao građa na osnovi koje su se izvodile interpretacije (ponekad i terminologije) ili kao građa na koju su se već postojeće interpretacije primjenjivale. Pri kasnijim istraživanjima i provjeravanjima postojećih interpretacija došlo je do problema jer se građa nije mogla nadopuniti,⁵ a kao takva nije pružala dovoljno potvrde. To nije omelo pojedine istraživače da preuzimaju postojeće interpretacije i koriste ih u svojim istraživanjima.

Činjenica je da postojeću građu o neredovnim oblicima predbračnog i bračnog života ne možemo ni promijeniti, ni nadopuniti, ni provjeravati.⁶ Ona ostaje takva kakva je, a isto tako interpretacije takve građe ostaju nemoguće za daljnje propitivanje. Ipak, poznavanje te građe i njezinih interpretacija govori puno o problemima metodologije navedenih etnoloških tema, te navodi na zaključak o nužnosti drugačijeg načina sakupljanja i obrađivanja građe.

Jedan od razloga zbog čega je istraživanju ovih tema potrebno pristupiti na drugačiji način je što one predstavljaju odstupanje od predviđenog ili uvriježenog ponašanja ili običaja. Upravo zbog toga što je ovdje riječ o netipičnom ponašanju ne možemo govoriti o modelu, o kojem je moguće govoriti pri opisu svadbenih običaja. Dijelovi svadbenih običaja podrazumijevaju opće prihvaćeno, poželjno ponašanje koje se najčešće ponavlja bez većih odstupanja.⁷ Suprotno tome, svaki od ovih netipičnih

² Iznimka su disertacije Vesne Čulinović-Konstantinović o otmici (1965) i Zorice Rajković o pokusnom braku (1975).

³ O problemima istraživanja ove teme i postojeće građe govori i Z. RAJKOVIĆ, 1975, 105-106.

⁴ V. ČULINOVIĆ-KONSTANTINOVIĆ, 1965, 1969, 1971; Z. RAJKOVIĆ, 1974, 1975, 2003; M. MIJAKOVIĆ, 1999.

⁵ Građa je sakupljena intervjuom, a nakon smrti kazivača teško ju je, najčešće nemoguće, razjasniti i nadopuniti.

⁶ Korisno je pročitati Z. RAJKOVIĆ, 1974.

⁷ Naravno, ni tu se ne mogu zanemariti varijante, ali one ipak manje odstupaju od modela. Traženje modela može imati negativne konotacije, no ono je razumljivo ako govorimo o

ponašanja jedinstven je, neponovljiv i ne može ih se svoditi na jedan zajednički nazivnik. Ovo potvrđuje i činjenica da su kazivači iz Krivog Puta usmjeravali svoja kazivanja na konkretne slučajeve iz povijesti, a gotovo bez iznimke izbjegavali uopćene odgovore.⁸ Stoga su poglavlja koja slijede usmjerena prema individualnim naracijama, osobnim životnim pričama. Te osobne priče govore puno više od znanstvene terminologije i brojki kojima se svaka od njih može zamijeniti. One, kao dio slagalice, donose sliku sociološkog i kulturološkog konteksta čiji su sastavni dio bile u određenom povijesnom razdoblju. To su priče pojedinaca koje se odnose kako na njihova proživljena iskustva, tako i na iskustva njima bliskih ili poznatih osoba, a koja su zapamtili upravo zato što su odstupala od prihvaćenih društvenih normi i uobičajenog ponašanja. Taj kontekst ključan je za razumijevanje postojanja pojave na konkretnom geografskom području i njezina mijenjanja, tj. variranja kroz povijesna razdoblja. U pojavama koje odstupaju od uobičajenog ponašanja neophodno je ispitivati pojedinačne primjere, ne samo zbog potrebe utvrđivanja kvantitativnih odnosa uvriježenog i netipičnog ponašanja, već i zbog toga što nam tek pojedinačni, konkretni primjeri dopuštaju valjane interpretacije te stvaranje novih ili primjenjivanje postojećih terminologija.

Koristeći pojmovnik sociologije i etnologije 20. stoljeća, ovdje govorimo o životnoj priči (*life story*) i životnoj povijesti (*life history*). Birgitta Svensson u radu *Lifetimes – Life History and Life Story, Biographies of Modern Swedish Intellectuals* kaže da je životna priča (*life story*) naracija kroz koju pojedinac daje sliku o sebi stvorenu unutarnjim spoznajnim procesom. Životna priča, oslikavajući identitet, zapravo prepričava određena sjećanja i naglašava određene vrijednosti koje su u suprotnosti sa stvarnom životnom povijesti. Životna povijest (*life history*) je izvan pojedinca, a podrazumijeva određene društvene činjenice koje mogu biti objašnjenje bez obzira na životnu priču

uobičajenom, prevladavajućem i poželjnom ponašanju određene sredine u točno određenom povijesnom razdoblju (suprotno bezvremenom modelu).

⁸ Građa o neredovnim oblicima predbračnog i bračnog života sakupljena je u terenskim istraživanjima od 2003. do 2005. godine u okviru znanstveno-istraživačkog projekta "Identitet i etnogeneza primorskih Bunjevaca", pod vodstvom doc. dr. sc. Milane Černelić, s Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Građa se odnosi na razdoblje od kraja devetnaestog pa do sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća. U sakupljanju građe o predsvadbenim i svadbenim običajima na području Krivog Puta sudjelovali su: Lucija Čurić (Mrzli Dol), Irena Ivić (Veljun), Sanja Lončar (Krivi Put), Marijeta Rajković (Podbilo), Valentina Tomaić (Alan).

Nešto podataka o ovim temama s područja Krivog Puta može se naći u Upitnicama Etnološkog atlasa Centra za etnološku kartografiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

individue.⁹ B.Svensson govori o tome kako životne priče reflektiraju duh vremena, tj. povijesni i kulturni kontekst čiji su dio, i čije poznavanje pomaže razumijevanju značenja tih životnih priča. Priče su, unatoč tome što ih pričaju različiti pojedinci, često slične jer su protkane duhom vremena. One su sredstvo koje može potvrditi značajne događaje, tradicije i promjene u društvu. Tako će priče i detalji iz života pojedinaca, stanovnika Krivog Puta, često tražiti nešto šira objašnjenja, znanja o ekonomskim i drugim uvjetima života, pa će se kroz sudbine pojedinaca moći pratiti glavni smjerovi socijalnog razvoja toga kraja.¹⁰

Radom se nastojalo proširiti znanja o neredovnim oblicima predbračnog i bračnog života, i to ne samo iznošenjem nove građe već njenim kompariranjem s postojećom, te tako doći do što sveobuhvatnijeg razumijevanja pojava i procesa. Da bi to bilo moguće nužno je bilo preispitati postojeće teorijske sisteme, metodologije i tehnike. Kako svaka promjena teorijsko metodološke orijentacije i koncepcije nameće reinterpetaciju postojećih znanja, činjenica, pojmova, sustava klasifikacija, a često i revalorizaciju, odnosno otkrivanja novih kutova gledanja i "čitanja" postojećih izvora podataka, svako od narednih poglavlja započinjem zasebnim uvodom u kojem ću upozoriti na radove pojedinih autora i njihove uloge u istraživanjima neredovnih oblika predbračnog i bračnog života, pa se u određenim trenutcima, zbog doticanja povijesti i metoda postojećih istraživanja, mogu učiniti pretjeranim udaljavanjem od osnovne teme.¹¹ Radovi na koje se osvrćem predstavljaju neprocjenjiv temelj i polazište za sva kasnija istraživanja ovih tema. Analiza tih radova potrebna je kako bi se razumjeli razlozi te uočila razlika i pomaci u pristupima istraživanju i interpretiranju građe vezane za neredovne oblike predbračnog i bračnog života.

Problemi istraživanja i klasifikacije neredovnih oblika predbračnog i bračnog života

Razgovor o neredovnim oblicima predbračnog i bračnog života potrebno je započeti pitanjem terminologije. Istraživanja u bilo kojoj znanosti prirodno vode određenoj sistematizaciji i klasifikaciji građe koje rezultiraju otkrivanjem novih spoznaja. Međutim, od istraživača koji se bave proučavanjem kulturnih pojava, zahtjeva se dodatni oprez jer uvođenje znanstvenih klasifikacija podrazumijeva i "ukalupljivanje" kulturnih pojava (istraživane građe) u određene kategorije, tj. obrasce. Takve kategorije i obrasci "nametnuti" su

⁹ B. SVENSSON, 1995, 25.

¹⁰ B. SVENSSON, 1995, 33.

¹¹ Usp. M. PROŠIĆ-DVORNIĆ, 1987.

izvana, iz druge kulture, one kojoj pripada istraživač, pa se nerijetko događa da nositelji istraživane kulturne pojave potpuno drugačije percipiraju postojeće interpretacije. Najbolji primjer je činjenica da u razgovoru o neredovnim oblicima predbračnog i bračnog života dolazi do nerazumijevanja između istraživača, koji koristi stručne termine, i kazivača, koji za ispitivane pojave koristi sasvim druge, lokalne nazive. Smatram da se sakupljena građa mora podvrći određenim sistematizacijama, ali da je na istraživaču da u kulturi u kojoj istražuje prepozna podjele i nazive koje stvaraju sami nosioci te kulture. Potpuno je razumljivo da takve interpretacije nisu univerzalne. Već se iz ovog kratkog uvoda naziru osnovni problemi istraživanja i interpretiranja neredovnih oblika predbračnog i bračnog života: način ispitivanja građe i njena klasifikacija.

Naredna poglavlja govore o pokušajima klasifikacije neredovnih oblika predbračnog i bračnog života te problemima koji su nastali kao njihova posljedica.

Jedina autorica koja se detaljno bavila pojavom otmice djevojke je Vesna Čulinović-Konstantinović. Ona je 1963. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu obranila disertaciju pod nazivom *Otmica kao tradicionalni oblik pribavljanja nevjeste u naroda Jugoslavije*, a zatim objavila radove *Pregled istraživanja tradicionalnih oblika pribavljanja nevjeste – otmica i varijante njenih oblika u naroda Jugoslavije* (1969.) i *Od umicanja divojak silom* (1971.). Istraživanjima arhivske građe i terenskim istraživanjima Vesna Čulinović-Konstantinović nesumnjivo je pridonijela boljem poznavanju ove, do tada gotovo neobrađene etnološke teme. Posebna vrijednost njezinih radova je interdisciplinarni pristup koji je pokazao na koji način se građa s različitih znanstvenih područja može nadopunjavati i omogućiti praćenje određene pojave i sinkronijski i dijakronijski. Ipak, tipologija i terminologija koja se javila u spomenutim radovima izazvala je probleme u kasnijim prikupljanjima i interpretaciji građe. Neophodno je krenuti od definicije otmice kako bismo u odnosu na nju mogli pratiti otmici bliske pojave. Autorica navodi "otmica je manje ili više nasilno pribavljanje ženskog bračnog partnera"¹². Unatoč jednostavnoj definiciji, tipologije i terminologije otmice i njezinih varijanata ne karakterizira isto obilježje. Autorica je u dva navrata navela bitno drugačiju tipologiju, koja u sebi sadrži i kontradiktornost već navedene definicije otmice i nekih "tipova otmice".

U disertaciji Vesna Čulinović-Konstantinović navodi sljedeću tipologiju osnovnih oblika i varijanata otmice (V. ČULINOVIĆ-KONSTANTINOVIĆ,

¹² V. ČULINOVIĆ-KONSTANTINOVIĆ, 1969, 446.

1965, 259-267.): 1. nasilna otmica, 2. dogovorna otmica: A) osnovna dogovorna otmica: a) formalno nasilna otmica, b) dogovorno odvođenje, c) dogovorno dobjegavanje ili uskakanje, d) odlazak nevjeste mladoženji po sporazumu, B) dogovorna nasilna otmica, C) dogovorna – prividna, tj. fingirana otmica, 3. rudimentarni oblici – pojedini momenti u svadbenim obredima.

U radu *Pregled istraživanja tradicionalnih oblika pribavljanja nevjeste – otmica i varijante njenih oblika u naroda Jugoslavije* Vesna Čulinović-Konstantinović navodi ovu tipologiju (V. ČULINOVIĆ-KONSTANTINOVIĆ, 1969, 445-458.):

1. Otmica nevjeste nasiljem od otmičara. Oblici ovoga tipa jesu:

A – Prava otmica, bez ikakvog dogovora i protiv volje nevjeste. Nasilje se provodi i prema nevjesti i njenu rodu, usprkos eventualnoj pretpostavci o njezinoj naklonosti prema otmičaru. Nasilni prepad vrši se na mjestima gdje nema mogućnosti zaštite svoga roda.

B – Dogovorna otmica uključuje silu prema nevjesti ali uz prećutni ili stvarni dogovor s njenima

C – Prividna otmica vrši se uz dogovor s nevjestom i njenima, a sila se za okolinu samo fingira.

2. Javno sramoćenje nevjeste poljupcem, kidanjem dijelova odjeće i sl. poseban je tip tradicije, u kojem su upravo ti postupci i bez otimanja moralna prisila za djevojku da prihvati dotičnog mladića za muža, jer je time izgubila mogućnost bilo koje druge bračne veze unutar svoje sredine.

3. Odvođenje nevjeste je tip tradicije u kojem se odvoditelji (nazvani ipak otmičarima) opiru samo potjeri bez grubih postupaka prema nevjesti, koja je s djelom sporazumna. Vršiti se uz prethodno dogovaranje i bez njega u ovim varijantama:

A – Nedogovoreno, tj. iznenadno iskorištavanje zgodne prilike

B – Dogovoreno odvođenje.

Oba slučaja provode se protiv volje nevjestinih, a ponekad i protiv volje mladoženjinih, ili protiv volje i jednih i drugih, pa i samo protiv volje nevjestinih.

C – Odvođenje nevjeste na prevaru uključuje njen pristanak na odvođenje, ali je on dobiven prevaram djevojke što se tiče osobe mladoženje ili drugih prilika (imovnog stanja)

D – Suvremeno odvođenje nevjeste gotovo da i ne povlači za sobom jaču reakciju, jer se roditelji indiferentnije odnose prema djelima te vrste, tolerantnije primaju odluke djece, koje više ne narušavaju njihov ugled.

4. Dobjegavanje nevjeste uključuje pet varijanti:

A – Dobjegavanje bez dogovora (nedogovoreno) dešava se kad djevojka,

znajući za suglasnost mladića i njegovih, iskorištava za dobjegavanje zgodnu priliku (1. podvarijanta), ili to provodi i protiv volje mladićevih (2. podvarijanta)

B – Dogovoreno dobjegavanje vrši se uz prethodni dogovor s oba prva faktora a protiv volje njenih (1. podvarijanta) ili samo prividno protiv njihove volje (2. podvarijanta).

C – Moralna prisila djevojke na dobjegavanje poduzima se nakon duže veze s mladićem da djevojka pred svojom okolinom spasi svoj ugled.

D – Upriličeno dobjegavanje nevjeste je moralna (a i fizička) prisila od strane nevjestinih roditelja na nju da time ispuni već provedeni dogovor s mladoženjom.

E – Samovoljno dobjegavanje nevjeste je moralna prisila na mladića da je prihvati kao nejestu (1. podvarijanta), a ponekad se provodi i uz prethodnu suglasnost s njegovim roditeljima (2. podvarijanta).

Naime, pod "četiri glavna tipa otmice" autorica svrstava i "javno sramoćenje nevjeste" i "dobjegavanje nevjeste". Navedene oblici pribavljanja nevjeste nesumnjivo pripadaju istom krugu (svadbenih) običaja, te istoj podskupini – neredovni oblici pribavljanja nevjeste. Možemo ih odrediti kao neuobičajene, no, unatoč bliskosti otmici, ne i kao tipove otmice. U prvoj navedenoj tipologizaciji (objavljenoj u disertaciji 1965.) pojedini tipovi nejasno su objašnjeni, npr. razlika između formalno nasilne otmice i fingirane otmice, a nejasni su i nazivi pojedinih tipova, npr. osnovna dogovorna otmica, dogovorna nasilna otmica i dogovorna, prividna, tj. fingirana otmica.¹³

Pripisujući attribute dogovorna, prividna, fingirana riječi otmica stvaraju se pojmovi koji ustvari ne označuju otmicu. Oni uzrokuju i daljnje nelogičnosti, kao što je korištenje izraza *prava otmica* ili *nasilna otmica* za ono što u stvari označava riječ otmica.¹⁴

Termine prava otmica, dogovorna otmica i prividna otmica koriste i drugi autori koji su se bavili ovim temama. Zorica Rajković u radu *Obilježja etnografske građe i metode njezina terenskog istraživanja*¹⁵ spominje izraze

¹³ Zanimljiv je i autoričin evolucionistički pristup prema kojemu "od prvog tipa, nasilne otmice s razvojem društva i neminovnim historijskim utjecajem, te smanjenjem patrijarhalne porodične stege, razvila se nasilnoj otmici srodna – dogovorna otmica" (V. ČULINOVIĆ-KONSTANTINOVIĆ, 1965, 261). Ovakve zaključke smatram neprihvatljivima prije svega zato što je nemoguće utvrditi da jedna od ovih pojava prethodi drugoj, tj. negirati mogućnost njihova simultanog pojavljivanja i postojanja. Također, uzmemo li u obzir raznolikost i mnoštvo različitih kultura, preopćenitost zaključka još je jedan razlog njegovog neprihvatanja.

¹⁴ Prema *Rječniku hrvatskog jezika i Hrvatskom enciklopedijskom rječniku* otmica je "čin nasilnog odvođenja i prisvajanja koga ili čega".

¹⁵ Z. RAJKOVIĆ, 1974.

"dogovorna i prividna"¹⁶. Ista autorica u radu *Tradicijski oblici nevjenčanog braka kod Hrvata i Srba u svjetlu pojma "pokusni brak"* koristi termine "nasilna"¹⁷, "prava", "dogovorna" i "prividna" otmica¹⁸. Pri korištenju tih termina autorica upućuje na radove Vesne Čulinović-Konstantinović¹⁹ te za "prividne" otmice dodaje "... obično se objašnjavaju namjerom da se izbjegnu troškovi svadbe, a zapravo predstavljaju u različitim stupnjevima reduciranu svadbu, tj. obavljaju se u prisutnosti smanjenog broja svatova i uz manji broj običajnih radnji, koje se inače obavljaju i u svadbi". U *Hrvatskim svadbenim običajima* (2003.) ista autorica kaže "u seoskom se okruženju brak mogao zasnovati i na druge priznate načine, različitim vrstama tzv. otmica žene: fingiranom otmicom, tj. obostrano dogovorenom, zatim djelomice dogovorenom (što znači da ju djevojčina obitelj nije očekivala, a mladi par i obitelj ženika bili su u dogovoru), pa i pravom otmicom djevojke. Fingirana i dogovorena otmica jedva se mogu nazivati otmicama, jer se njima najčešće pribjegavalo s namjerom izbjegavanja zahtjevne svadbene procedure, odnosno troška, a svi su sudionici bili u dogovoru. Takve vrste otmica zapravo su također reducirani oblici svadbe, jer se u skraćenom postupku dolaska po udavaču i njezina prevođenja u ženikovu kuću – što je temeljno događanje svake svadbe – obavezatno obavljaju pojedine simbolične radnje svojstvene svadbi...".²⁰ U istom radu u poglavlju "Zakonski čin – crkveno i/ili građansko vjenčanje" autorica u jednoj rečenici kaže: "Kad bračni život započinje bez svadbe, s tobožnjom otmicom ili drukčije..."²¹ ne objašnjavajući čemu pridjev "tobožnja", ni zašto ispred riječi otmica stavlja riječ takozvani.

Značajan iskorak predstavljaju razmišljanja Magdalene Mijaković iz 1999. godine koja zaključuje kako "prividna otmica zapravo uopće nije otmica, nego dogovorno odvođenje ..." te kako je "izraz otmica primjereno koristiti samo kad se pritom primjenjuje sila nad djevojkom (i njezinom voljom)...".²²

Posebno negativne posljedice upotrebe ovih termina vidljive su u građi koja je dobivena ispitivanjem po upitnicama Etnološkog atlasa, o čemu je pisala i Magdalena Mijaković u radu *Nevjenčani brak*.²³ Ona je upozorila na činjenicu da se ispitivanjem ovih tema, uz korištenje spomenutih termina, previše

¹⁶ Z. RAJKOVIĆ, 1974, 133.

¹⁷ Z. RAJKOVIĆ, 1975, 50.

¹⁸ Z. RAJKOVIĆ, 1974, 109.

¹⁹ Odnosi se na: V. ČULINOVIĆ-KONSTANTINOVIĆ, 1963; 1969.

²⁰ Z. VITEZ, 2003, 21-22.

²¹ Z. VITEZ, 2003, 22.

²² M. MIJAKOVIĆ, 1999, 165.

²³ M. MIJAKOVIĆ, 1999, 165.

sugerira i navodi kazivače na odgovor, a građa koja se dobiva puna je nedostataka te time nedostatna za izvođenje pravilnih zaključaka.

Smatram da je ovakav uvod bio potreban kako bi se razumjelo zašto obradi građe pristupam na drugačiji način. Pojave otmica nevjeste, dogovorno odvođenje nevjeste, javno sramoćenje nevjeste, kupovina nevjeste i druge pripadaju području društvene kulture. To područje ljudskog života nije podložno određenim, strogim pravilima pa oblici takvih pojava nastaju i mijenjaju se pri svakom novom izvođenju. Te razlike između zabilježenih primjera mogu se ponekad svoditi na sasvim sitne elemente, no ipak dovoljne da predstavljaju prepreku za generalizacije. Potpuno je razumljivo da istraživači radi lakše sistematizacije i kategorizacije prikupljene građe stvaraju termine i provode različite tipologizacije. Međutim, pitanje je koliko su takve tipologizacije ispravne i primjenjive na cjelokupnu građu o istraživanoj temi. Da su one nestalne, tj. pri daljnjim istraživanjima podložne promjenama dokazuje i Vesna Čulinović-Konstantinović, koja četiri godine nakon objavljivanja svoje disertacije daje drugačiju tipologiju otmica. Mislim da su navedeni nedostaci ponuđenih tipologija dovoljni za prihvaćanje činjenice da je na ovo područje istraživanja tipologije teško primjenjivati, te da je na budućim istraživačima da postojećim tipologijama prilaze s oprezom i uvijek ih prihvaćaju kao jednu od mogućnosti.

Iz već navedenih razloga pri obradi građe s područja Krivog Puta nisam se vodila ciljem da građu rasporedim po kategorijama pa svakoj pripisujem nazive i utvrđujem kvantitativne omjere. Cilj je bio dobiti sliku o prostoru i vremenu, u kojem su se pojave o kojima govorimo javljale, shvatiti razloge zbog kojih su se javljale, shvatiti odnose prema pojavama, i to onih koji su ih provodili i prihvaćali, ali i onih koji su ih osuđivali. To bi značilo promatrati pojavu, a svi ostali, vjerojatno i očekivani zaključci kao tipologija, terminologija, klasifikacija, kategorizacija, tek su naznačeni kao mogući. Cilj je bio pristupiti građi iz pozicije sudionika kulture, izlagati termine i obrasce onako kako ih (iznutra) promatra sama zajednica. Ostvarenju ovog cilja najlakše se možemo približiti ako poslušamo riječi onih koji su živjeli ono o čemu pišemo. Zato se u građu minimalno interveniralo i ona je ostavljena u obliku priča, točno onako kako su kazivači iznosili svoja sjećanja. Te priče govore više od interpretacija koje su, kako smo rekli, podložne promjenama. Postoje i drugi razlozi. Kod primjera neredovnih oblika predbračnog i bračnog života individualne razlike su toliko izrazite da je nemoguće potvrditi dva ista primjera, a onda i nemoguće uopćavati. Tako u primjerima dogovornog odvođenja ili bijega djevojke, koje ćemo ovdje navesti, možemo reći da postoji možda samo jedna važna zajednička crta, a to je protivljenje roditelja vezi dvoje

mladih. To je ujedno uvjet, ili, možemo reći, pokretač cijelog događaja. Sve ostalo, tj. okolnosti, u kojima se takav bijeg ostvaruje individualne su i čine svaki slučaj jedinstvenim i posebnim. Iz navedenih primjera možda bi se mogle izvaditi još neke zajedničke karakteristike poput odlaska u drugi grad ili mjesto, skromno vjenčanje itd., ali je vrlo teško izvlačiti pojedine elemente jednoga kompleksnog običaja, bez da se iznese kontekst u kojem se taj element pojavljuje. Upravo iz ovih razloga potpunija slika će se dobiti ako se u cjelovitosti navedu kazivanja o pojedinim slučajevima. Još potpunija slika dobiva se navođenjem različitih kazivanja o istim slučajevima. Upravo ta različita, a s druge strane slična kazivanja stanovnika Krivoga Puta o konkretnim događanjima njihova kraja, svjedoče o njihovu odnosu prema tim pojavama i o činjenici da se pamte oni elementi koji odstupaju od uvriježenog ponašanja. Zanimljivo je pratiti kako o istom događaju pričaju oni koji su u njega bili direktno upleteni, kako oni koji su živjeli u vrijeme njegova odvijanja, a kako oni koji su o njemu čuli preko bakinih i majčinih priča. Sve te priče jednako su vrijedne jer upotpunjuju sliku događaja i tako objašnjavaju kontekst i razloge.

Ono što me potaknulo na ovakvo obrađivanje teme je i činjenica da su kazivači, odgovarajući na pitanja o neredovnim oblicima predbračnog i bračnog života, mijenjali način kazivanja. Uglavnom, uopćene priče o predsvadbenim i svadbenim običajima zamijenile su priče u kojima su se, bez iznimke, počele spominjati godine, imena, zaselci, dakle, oni elementi koji su se u ispitivanju ostalih tema svadbenim običajima javljali samo kad se govorilo o specifičnostima i iznimkama.

Važan uvjet za ovakvo izlaganje građe je postojanje građe kao priče. Da bi građa postojala kao priča nužno je obratiti pozornost na barem dva elementa: način ispitivanja i ličnost kazivača. Priču ćemo teško dobiti ispitivanjem po upitnici. Prikupljanje građe o neredovnim oblicima predbračnog i bračnog života poseban je problem, koji neizostavno povlači pitanje ispravne i nužne metodologije. Već je i Zorica Rajković govoreći o pokusnom braku istaknula da upitnica nije pogodna, ili barem nije sama po sebi dovoljna za istraživanje, jer njezini rezultati nisu dostatni za donošenje sigurnijih zaključaka. Za istraživanje neredovnih oblika predbračnog i bračnog života neophodan je intervju, i to "ne onaj koji se drži standardiziranog teksta upitnica, nego onaj koji slijedi nit vodilju ili se kreće u krugu unaprijed određenih tema".²⁴ Da bi takav intervju bio uspješan, tj. da bi rezultirao građom na osnovi koje se mogu izvoditi argumentirani zaključci ispitivač

²⁴ Z. RAJKOVIĆ, 1975, 74.

mora biti dobro pripremljen. Iako ovakva potreba postoji kod istraživanja bilo koje etnološke teme, posebno je naglašena kod ispitivanja neredovnih oblika predbračnog i bračnog života. Poznavanje postojeće literature o pojedinim pojavama i razumijevanje ključnih pitanja na koje se mora dobiti odgovor nužno je kako bi ispitivač usmjeravao razgovor o pojavi prema njezinu definiranju. Poznavanje problematike ispitivanja neredovnih oblika predbračnog i bračnog života i problematike interpretacije građe učvrstilo je moje inzistiranje da se ovaj dio svadbenih običaja ne ispituje strogo po upitnici te da se izbjegava postavljanje pitanja sa stručnim terminima (kategorična pitanja). Takvim zahtjevima nastojala se izbjeći kontradiktornost podataka i kategoričko nijekanje pojave zbog svijesti o njezinoj nepoželjnosti, sramoti i sl. Važno je bilo dopustiti kazivaču da priča o onome na što ga je asociralo opisno pitanje, bez obzira kretao li odgovor u tom trenutku u dobrom smjeru ili ne, a tek naknadno postavljati pitanja čiji će odgovori nadopuniti određene segmente priče. Ovakvo ispitivanje rezultiralo je pričama koje predstavljaju crtice iz povijesti Krivoga Puta. Te priče se, sasvim prirodno, međusobno razlikuju. Neke su, zahvaljujući ličnostima kazivača, tj. darovitosti pojedinaca, toliko posebne i slikovite da ih je zasigurno nemoguće zamijeniti bilo kakvom interpretacijom ili parafrazom.

Dogovorno odvođenje ili bijeg djevojke

U tekstu koji slijedi korist će se tek dva termina – *otmica* i *dogovorno odvođenje* (*bijeg djevojke*). Riječ *otmica* koristim isključivo za pojavu kad se primjenjuje sila nad djevojkom (i njezinom voljom), a u duhu hrvatskog jezika, u kojem *otmica* označava "čin nasilnog odvođenja i prisvajanja koga ili čega".²⁵ Ovakvo značenje pojma *otmica* u starijoj se literaturi često javlja pod nazivom *prava otmica* i *nasilna otmica*, zato što se značenjski morala naglasiti razlika između otmice i pojava koje u biti nisu predstavljale otmicu ali su u svom nazivu sadržavale tu riječ (*prividna ili fingirana otmica*, *dogovorna otmica*). Termin *dogovorno odvođenje* koristim za one pojave u kojima se ne primjenjuje sila nad djevojkom (i njezinom voljom) a koje se u starijoj literaturi javljaju pod nazivima *prividna (fingirana) otmica* i *dogovorna otmica*. Kako je naglasila Magdalena Mijaković, stručni termini poput *prividna otmica* i *dogovorna otmica* krivo su upotrebljavani u literaturi. Njihovo korištenje ostavilo je nerješive interpretacije postojeće građe. Zato smatram poželjnim u buduće ne koristiti ove problematične termine.

²⁵ V. ANIĆ, 1998.

Na čitavom području Krivog Puta kazivaču niječu postojanje otmice.²⁶ Stav prema otmici najbolje se ogleda iz riječi Eleonore Prpić *Lejine* iz Veljuna: *To se isto nije dešavalo, kod nas je bilo dosta civilizirano, jer bez obzira, nije bilo onog prostačenja, znalo se red.* Iz kazivanja se vidi kako se primjenjivanje sile nad djevojkom i njezinom voljom povezuje s neciviliziranim, neuređenim načinom života, koji bez obzira na slabiju materijalnu situaciju nije karakterizirao područje Krivog Puta. Povezano s tim, takvo ponašanje se apsolutno promatralo kao nepoželjno, neprihvatljivo.

Suprotno otmici, dogovorno odvođenje djevojke ili bijeg djevojke od kuće potvrđen je na području Krivog Puta za razdoblje prve polovice dvadesetog stoljeća.²⁷

Dodatna potvrda nepostojanja otmice je i to što kazivači za navedene primjere nisu koristili ni riječ otmica ni njezine varijante. Izrazi koje spominju za pojavu dogovornog odvođenja djevojke, tj. bijega djevojke su oblici glagola bježati, pobjeći, uteći, umaknuti, otići, prijeći (kad je subjekt djevojka ili djevojka i dečko) i ukrasti, odvesti (kad je subjekt dečko)²⁸; *ona je pobjegla, otišla s njim, dogovorili se, ona je pobigla*²⁹, *pobjegla je*³⁰, *utekla sa dečkom*³¹,

²⁶ U Upitnici Etnološkog atlasa (UEA 241) koja se odnosi na područje Krivog Puta (nije definirano o kojem je zaselku riječ) navedeno je kako slučajevi otmice i njenih varijanata, te narodni nazivi za njih, nisu poznati. Međutim, na pitanje "Kako se vrši mirenje (mir, namir, pomirenje, mirba ili?) između momkove i djevojkine porodice poslije otmice ili bijega: tko ide na mirenje i kada, daju li se darovi (tko, kome, što)? Dobiva li djevojka poslije izmirenja miraz (u kojem slučaju, koliko)?" zapisan je odgovor "Rodbina posreduje da dođe do pomirbe. Bude prava svadba kao i obično." Ovaj odgovor nije preciziran, pa se ne može reći odnosi li se na mirenje nakon otmice ili nakon bijega.

Na pitanje "Bježi li djevojka kad sama k momku i kako se onda zove: samodošlica, dobjeglica, pribeglica, odbeglica, bjegunica, begaljka ili? Kada i kako to čini: dođe u kuću, sjedne uz ognjište i malo pročeprka vatru (što govori kod toga?), donosi li šta sa sobom? Kako je prima momkova familija (ima li o tom kakvih izreka?) i je li tim bijegom osramočena? Dogada li se da tako dobjegne i protiv volje momkove? Mora li je momak u tom slučaju uzeti?" zapisan je odgovor "Ako roditelji ne puštaju curi da ode za jednoga dečka onda ona sama ode. Obično na blagdan u kolu. Kod dolaska u hižu ne radi ništa posebno". Kod interpretacija ovih odgovora nailazimo na sve probleme koje je u svom radu o nevjenčanom braku spomenula Magdalena Mijaković (M. MIJAKOVIĆ, 1999, 164-165). Navedeni odgovori mogu se intepretirati na nekoliko načina. Posljednji navedeni odgovor upućuje na mogućnost da je postojalo dogovorno odvođenje, ali isto tako na površno ispitivanje jer spomen odlaska iz kola na sam blagdan kao i sintagma "ništa posebno" traže dodatna objašnjenja.

²⁷ Na području Senjskog bila također nije potvrđena otmica, ali je zabilježeno šest slučajeva dogovornog odvođenja djevojke (M. RAJKOVIĆ, 2003).

²⁸ U radu *Život žene u selima Senjskog bila* Marijeta Rajković navodi kako se u slučajevima dogovornog odvođenja djevojke za djevojkju reklo da je *utekla* (M. RAJKOVIĆ, 2003, 562).

²⁹ Nada Prpić *Terezina*, Krivi Put

*utekla*³², *utekla š njim*³³, *utekla od svoji(h)*³⁴, *ona otišla*³⁵, *ona ode*³⁶, *nestala, ona je otišla kod njega*³⁷, *nije utekla nego je otišla*³⁸, *ona jednostavno prišla*³⁹, *dođu dečki i odvedu je*⁴⁰, *odveo*⁴¹, *ovaj što je Ivanku otpelja*⁴², *ukrademo je*⁴³, *ukrao*⁴⁴, *ukra, ukradi*⁴⁵, *to se reklo "ukralo", ... ukrao curu, ... umaklo obadvoje*⁴⁶, *... išli su ča*⁴⁷.

Tome Špalj *Cucin* iz Krivog Puta kaže (...) *malo je njih išlo bez zakona ... nisu se nekako ni one, same djevojke, jedino ako već roditelji ne dadu pa da je ona utekla, bez zakona, što rećemo, onda se naknadno vjenča.*

Već se iz odabira riječi, koje su koristili za ovu pojavu, vidi da se ona ne može poistovjetiti s otmicom, što će izriječom potvrditi i pojedini kazivači: *To nije bila apsolutno otmica, ona samo jednostavno prišla, ona je otišla i tu nije bilo otmice nikakve*⁴⁸. Rudolf Prpić *Švorac* iz Mrzlog Dola također potvrđuje; *otimanja ... otimačina, toga u Krivom Putu nije bilo.* Zanimljivo je kako kazivači nerijetko u prvim opisima pojedinih slučajeva koriste riječi *ukra, ukrao, ukrademo (Ive ukra Francu*⁴⁹) a tek nakon potpitanja o tome je li stvarno riječ o krađi objašnjavaju ... *nije ukrali, ona je utekla š njim...*⁵⁰, *ukradi, dođi, dogovori se š njom, vrag je ukradi, š njom se dogovori*⁵¹. Jure Tomljanović *Ban* iz Podbila objašnjava u čemu je razlika između otmice i bijega: ... *to je drugo*

³⁰ Marija Rončević *Garina*, Alan; Anka Vukelić *Kurčinova*, Alan; Mica Komandina *Marićeva*, Alan; kaže da se to nije zvalo otmica: Branko Tomljanović *Ropeta*, Krivi Put; Marija Tomljanović *Puljizova*, Podbilo

³¹ Miroslava Prpić *Rusova*, Mrzli Dol

³² Rudolf Prpić *Švorac*, Mrzli Dol; Jure Tomljanović *Ban*, Podbilo; Milan Prpić *Markina*, Veljun

³³ Anka Šolić *Tutanova*, Podbilo

³⁴ Zora Tomljanović, Podbilo

³⁵ Tome Špalj *Cucin*, Krivi Put

³⁶ Milan Krmpotić *Žutija*, Veljun

³⁷ Milan Tomljanović *Periša*, Alan

³⁸ Marko Pavelić *Grobar Mijatina*, Podbilo

³⁹ Milan Tomljanović *Periša*, Alan

⁴⁰ Tome Špalj *Cucin*, Krivi Put

⁴¹ Branko Tomljanović *Ropeta*, Krivi Put

⁴² Tome Špalj *Cucin*, Krivi Put

⁴³ Petar Tomljanović *Pešo*, Krivi Put

⁴⁴ Tome Špalj *Cucin*, Krivi Put

⁴⁵ Milan Prpić *Markina*, Veljun

⁴⁶ Rudolf Prpić *Švorac*, Mrzli Dol

⁴⁷ Miroslava Prpić *Rusova*, Mrzli Dol

⁴⁸ Milan Tomljanović *Periša*, Alan

⁴⁹ Anka Šolić *Tutanova*, Podbilo

⁵⁰ Anka Šolić *Tutanova*, Podbilo

⁵¹ Milan Prpić *Markina*, Veljun

ako ti je branilo roditelji onda bi ona pobjegla, mi nismo imali krađe (...) vi ste hodali pet, šest godina ili godinu dana i tako dalje, i onda ste jednostavno otišli k njemu i doviđenja, ali nije bilo krađe, ono ko po Bosni. Iz ovih kazivanja vidljivo je da kazivači razumiju značenje otmice (krađe, otimačine) i da samostalno razlučuju značenje otmice od značenja bijega.

Također, sami kazivači, unutar bijega, razlikuju dvije različite situacije. Milan Tomljanović *Periša* iz Alana objašnjava: *to zavisi, jer imaš slučajeva da se njeni roditelji ne slažu ali njegovi se slažu. U tom slučaju ona pobjegne s njim. Ako se i jedni i drugi ne slažu i nisu zadovoljni onda se znaju njih dvoje dogovoriti i pobjegnu, odu ča i gotovo, negdi živu u Senju, Rijeci, Crikvenici, Novom....* Upravo o tom detalju, odobravaju li bijeg dečkovi roditelji ili ne, ovisi i drugi elementi ove pojave (mjesto vjenčanja, održavanje svadbe, mjesto daljnjeg boravka i dr.).

Možemo zaključiti da se izvanjska klasifikacija, tj. znanstveni termini teško mogu uklopiti u ovu građu, jer nosioci kulture koju ispituje posjeduju vlastite nazive i vlastite podjele.

Primjeri dogovornog odvođenja, tj. bijega djevojke s područja Krivog Puta moguće je razumjeti samo uz poznavanje konteksta u kojem se ono pojavljivalo. Ono predstavlja odstupanje od uobičajenog ponašanja, pa je za njezino potpunije razumijevanje potrebno proučiti karakteristike (prirodu) pojave, reakciju društva, povijest pojave⁵² i ulogu u društvu.⁵³

Da bi se uopće moglo početi promatrati pojavu koja predstavlja odstupanje od uobičajenoga ponašanja, neophodno je poznavati ono što se smatra uobičajenim. U kontekstu neredovnih oblika prebračnog i bračnog života ili svadbenih običaja uopće, to bi značilo poznavati uobičajene načine sklapanja braka i običaje vezane za sklapanje braka.

Slijede priče Krivopučana:⁵⁴

Branko Tomljanović *Ropeta* iz Krivog Puta navodi kako je njegova majka 1927. pobjegla za njegovog oca. Razlog tome bilo je neodobranje njezinih roditelja. Kazivač ističe: *(...) ja nikad ne znam pravi razlog ali oni su njoj namirali nekog drugoga (...) ona to nije htjela ... ona je voljela mog oca....*

⁵² Povijest pojave (mijenjanje pojave) može se promatrati ukoliko s određenog lokaliteta postoji građa za duže vremensko razdoblje. U tom slučaju može se komparirati isti ili sličan tip pojave i promatrati koji elementi i na koji način izazivaju te promjene ili su njihova posljedica.

⁵³ Unutar spomenuta četiri poglavlja (priroda devijacije, socijalna reakcija na devijaciju, prirodna povijest devijacije, uloga u društvu) E. M. Lemert (E. M. LEMERT, 2001.) navodi niz pitanja čiji odgovori mogu pomoći kod "definiranja" devijacija i razumijevanja njihovog postojanja i položaja unutar određene društvene zajednice.

⁵⁴ Kod ispitivanja pojedinih primjera došlo je do propusta i nisu zabilježene vremenske odrednice. Inače, priče se nastojalo navoditi kronološki.

Vjenčanje je uslijedilo nakon petnaest dana, kada je djevojka dobila potrebne dokumente, ... *bojala se da će majka napraviti neku glupost, to je više bila kao tajna svadba....* Kazivač ističe kako je svatova bilo malo, a sa sobom nije ponijela ništa niti je dobila miraz. Premda se kasnije pomirila s roditeljima, kazivač dodaje: *nikad joj to majka nije oprostila....*

Tome Špalj *Cucin* iz Krivog Puta priča o slučaju koji se zbio koncem tridesetih godina dvadesetog stoljeća. Roditelji su djevojci branili poći za dečka skromnijih materijalnih mogućnosti; noću su došli dečki, njegovi prijatelji i odveli je; ... (...) *možda nije negdje, ali se većinom gledala materijalna strana, prem je sve to bilo, najviše sirotinja ovo gori. Jedino iznimka se nađi, djevojka, evo ja ću reći jedno, imala je dečaka i bila malo iz bolje kuće, ali nije tila neg za jednoga (...) ja neću za nikoga neg za Julka ... i tako ... nisu dali i čuvali su, mislili su da nikud neće neko vrime ić od kuće, i dođu dečki i odvedu je, u srid noći ... za toga dečka kog' je ona volila, đaba svi drugi (...) njezini su branili, on je bio zgodan dečko, pa je bio (...) pokvaren ... ima je puno ženski (...) ne dadu oni njoj nikako (...) to ti se izmislila pjesma, to cure vražje odma ... neke su na to bile ljubomorne i to sve skupa, tobože kako roditelji nisu dali ... kaže – "plače Mile/otac, plače majka ode Zora ispod Rožnjaka" ... posle to se pomiri, dođe se ... samo su se povjenčali, oni su iz druge općine, takozvani Krmgota ... ja sam bia mali samo sam ja to čuo i pozna sam ih oboje poslije, to je bilo negdje tridesetiosme, devete, tako*

Slijedi priča o slučaju kojeg se sjetio najveći broj kazivača: Anka Vukelić iz Alana priča kako je krajem četrdesetih pomagala pri bijegu France Tutanove; ... *išli smo skupa iz Senja ... ona je taj kostim šivala u Senju, ja njoj kažem "pa što si ... taj kostim baš sad obukla na sebe iz Senja", pa kaže "moram ga donet kući". I tu večer kad ga je donijela kući dođe kod mene i kod moje jedne susjede (...) a ona je ima kofere spakovane ... Pa pita njena sestra "ča si ti spakirala Franca tu", "Ma znaš Vera, velika vlaga pa mi se roba vlaži ... Pa neka mi se posuši" ... neće ići spat, Vera viče "ajde spat". Sestra se viče "neću ja još". Vera ošla spat. "Ja moram glavu prat", pa ono pa ovo, kad je Vera zaspala ona je vidjela da je sve to gotovo. Mi smo došli, kroz prozor kofere na konja, ona za Senj, sutradan za Karlovac, tamo se i vjenčala. Onda je njena mati došla tu pitat, dolje kod susjede smo bile, sumnjala ipak....*

Petar Tomljanović *Pešo* iz Krivog Puta priča kako je sudjelovao u krađi djevojke⁵⁵: ... *on je jednu curu volio, njoj je majka branila ... i onda mi jednu večer ukrademo je*⁵⁶. Zlata Tomljanović *Pešina* iz Krivog Puta dodaje: (...) *ona*

⁵⁵ Vjerojatno se radi o istom slučaju.

⁵⁶ Petar Tomljanović *Pešo*, Krivi Put

je sve spakovala, robu, i oni su došli i pobrali robu i ona otišla, a ja sam isto bila tu, moja tetka i njegova, di smo bili, tu smo spremili večeru, onda su oni večerali i otišli pješice za Senj, iz Krivog Puta, pješice za Senj i na autobus za Viroviticu... .

O istom slučaju priča i Tome Špalj Cucin iz Krivog Puta; ... *toga je bilo, da nisu dali roditelji, ne da, ne da, ne da, pa baš u mom selu 1946. bila je mama sama i imala je kćer još jednu (...) to je dogovoreno, nisu joj dali, majka nije dala nikako, nikako, ona se dogovorila sa dečkon, oni dođu, dođu dečko i još njih, jedna cura i jedan dečko, oko jedanaest sati, djevojka je to već imala svoju sobicu, mama i njezina sestra su spavale u prvoj sobi a prozor je onako nisko, spremila to robe i jastuk, jastuk da je izvukla sestri ispod glave, i oko jedanaest sati (...) onda otale, ne znam di su na autobus, to je bilo po noći su sašli u Senj i otišli su ... u jesensko doba nekako, u jedanaestom mjesecu, ono nema dana rano, ono kad su se probudili mislili su, Franca joj je bilo ime, di je Franca, di je Franca, majka jadna izišla prid kuću krivi se, kud ode, kud ode (...) krivi se što je Bože dragi, a tamo one babe kažu "otišla je Franca sa Tutanom", ... vjenčali su se u Virovitici, još je onda bilo samo vjenčanje crkveno, četrdesetišeste ... onda je baba dozvolila i na proliće i došla ona, i poslije ... ona tu je živjela*

Rudolf Prpić Švorac iz Mrzlog Dola o istom slučaju kaže *Od ove u muzeju, njena tetka je utekla sa starijim muškarcem, to je bilo poslije rata*⁵⁷. *(...) A zaljubilo se njih dvoje i dogovorilo, veli "ukrast ću ja tebe" ... I normalno Vranca je imala sobu di je spavala, Ive je doša, taj što ju je odvea, pod prozor, ona je izbacila ono nešto svoje robe. A veli "što se vaša Vranca jutros ne diže?" Iđe ova vidit majka u sobu, a Vrance nema. Nisu išli za njom, A znali su kud je krenula. Nisu tu ni ostali nego su otišli u Karlovac, on je i bija iz Karlovca. Drugom prilikom isti kazivač priča: (...) jedino je Ive Tutan ukrao curu, ali to je njih dvoje u dogovoru. Imala je majku udovicu, a ona njoj branila. A Franca, što će. Naštimala njega pod prozor i kroz prozor umaklo obadvoje ... 1949. ... poslije ništa, živjeli dalje u Karlovcu. Kazivač navodi kako dotična nije dobila miraz.*

Branko Tomljanović Ropeta iz Krivoga Puta kaže *...I tvoja kuma*⁵⁸ *Vranca, to je bilo četrdesetiosme, četrdesetidevete, pedesete, ... ona je pobjegla kroz prozor, ona je po noći pobjegla ... oni njoj nisu dali za tog dečka*⁵⁹ *... jer je bio bolestan, tako nešto*⁶⁰ *... majka je htjela da ide za drugoga, i kuma lipo*

⁵⁷ Misli na Drugi svjetski rat

⁵⁸ Kazivač se obraća svojoj supruzi Mili Tomljanović Ropetinoj iz Krivog Puta.

⁵⁹ Mila Tomljanović Ropetina, Krivi Put

⁶⁰ Branko Tomljanović Ropeta, Krivi Put

kroz prozor i čao⁶¹. Kazivač kaže da joj je najvjerojatnije pomogao dečko, a pomirili su se kad je rodila. Za svatove pretpostavlja: *vjerojatno nisu bili Bog zna kakvi....*

Anka Šolić Tutanova iz Podbila, o svom djeveru Ivi, glavnom sudioniku dotičnoga bijega kaže: *ona je pobjegla s njime i vjenčali se gore u Pitomači, nije ukrali, ona je utekla s njim*. Ističe da su se brzo vjenčali, ali i da su do vjenčanja živjeli skupa, te objašnjava: *(...) ona je tu gore, nedaleko je njezina kuća bila, i oni su pobjegli u Viroviticu, tamo je on ima sestru svoju i tamo su se odma, a sad koliko su oni bili dugo, ja nju nikad nisam pitala, odmah su se povjenčali, samo ona je utekla zato što njeni roditelji nisu dali....*

Tome Špalj Cucin iz Krivog Puta priča o bijegu Ivanke Bojine krajem četrdesetih godina; *...Ivanku Bojinu isto, nisu dali za udovca. Udovac ima dvoje djece, samo puno stariji od nje, petnaest godina, roditelji nisu dali, poslije rata odmah taj oženja, taj udovac išlo je mimo njene kuće, on se boja da će je napast ko, nije nitko, oni se nisu odazivali, otac i majka ništa, on pjeva, oženja pjeva "Ive, Bojo jel ti bilo žao kad si čuo da sam je ukrao". A nisu par bili, on udovac a ona cura 21 godinu (...) to je bilo četrdesetisedme (...) tobože udovac ali vesel, nije bio, ko da mu je 20 godina (...) on pjeva "Ive Bojo jel ti bilo žao kad sam tvoju Ivanku krao"*

Rudolf Prpić Švorac iz Mrzlog Dola o istom slučaju kaže *... Jedan je bio udovac, Marko Burić, on lipo ukrade curu ... takav je dogovor bija dočim je ukra, to se reklo "ukralo". On poslije piva "Mila Pave jel ti bilo žao kad sam tvoju Ivanku ukrao" ... ona je dvadesetipeto godište, on je bija jedanaest godina stariji od nje.*

Milan Tomljanović Periša iz Alana priča o sestri: *... Moja sestra, ona je u Podbilu udata, moji su roditelji branili joj, on je bio dosta siromašniji, tobož tako, bili smo svi siromahi. Ona je jednostavno jednog dana nestala, ona je otišla kod njega. Poslije su se vjenčali... Onda se poslije ili u crkvi, ili negdi kod nas samo ono kuma, djevera i povjenčaj se.*⁶²

Tome Špalj Cucin iz Krivog Puta priča o Ruži Gajtanovoj; *...ona je bila druga po starosti i deset kćeri je ta njezina matera imala, znači ona je već otišla i to sve, a jedna je imala samo četiri godine upravo pet, i ona je to lipo kad je mater saznala da je ona otišla nekuda i nema je priko dana ona dođe doma i ono što je bilo bjeline sve ukrade, djeca jadona, što će, nisu joj mogli niko ništa, to se pričalo – Ukrade Ruža kaže, odnese Ruža svoju (dotu, op.a.), a*

⁶¹ Mila Tomljanović Ropetina, Krivi Put

⁶² Nažalost, nije pitano kojih je to godina bilo. Milan Tomljanović Periša iz Alana rođen je 1927. godine, pa bi se okvirno moglo pretpostaviti da se radi o sredini stoljeća.

inače bila ženska odvažna ko, tako ko muškarac, a vesela, zadovoljna, devetero djece imala (...) i onda se pričalo kako je Ruža pobrala svoju dotu, tobože, a nije joj bilo daleko, koliko ima, jedno sedamsto meteri, ima li upotriko od Icine do Gajtanove kuće⁶³ ... ona se rano, sa devetnaest godina ženila a desetoro djece (...)oni nisu dali, ona je isto osamsto meteri tamo od te kuće, ona je spakovala i otišla....

Marija Rončević *Garina* iz Alana opisuje bijeg djevojke i udaju za muškarca kojega njezini roditelji nisu prihvatili ...*Zora Belina je pobjegla. Taj je njezin dečko, on je bio puno po prugama tu, vani. Par godina je on bio vani ... i ona je bila jako lijepa cura, a on je bio puno stariji od nje. I ona se zaljubila u njega. I ne da otac ni čut! Ona oće, oće i bome ona se zaručila za njega i vjenčanje je bilo jako brzo i ona se išla ženit, a to je bilo u drugom selu, i ona je bila se u tete Milke, u tuđoj kući, ne u svojoj! Tamo je bilo jedno polje, jedna livada a ona je bila lipa ko sunce. To se kolo vidilo ispred kuće odakle je bila. Mater je tila ić nju vidit ali nije smila od oca, muža. A ona je znala da nju mater gleda. Ona je pivala "Mili Bože jel sudbina tvoja, da me nesmi vidit mama moja". Mi smo plakali a ona bi slušala. Majka je slušala i plakala. I klela Milu, i klela muža što je ne pusti! I ona je to uvijek žalila kako ju nije vidila. I ona ... onda nije bila sretna. Ona je rodila pet puta i svaki put joj je dite umiralo. I onda šesti put rodila i to je dite ostalo (...) A svekrva je, on je bio stari dečko, ona je bila zadovoljna da je on našao curu, lipu i računalo se za ono doba da je ona bila bogata jer je njezin otac trgova, i dobro živili su....* Branko Tomljanović *Ropeta* iz Krivog Puta za isti slučaj kaže: *Zora, i Zora je pobjegla.*

Premda se u naredna četiri slučaja ne radi o bijegu djevojke u oklonostima u kojima su spomenuti prethodni primjeri zanimljivo ih je navesti. Naime, ti primjeri predstavljaju također iznimke u načinu pribavljanja bračnog druga ili sklapanja braka, ili pak iznimke u događanjima neposredno nakon vjenčanja. Za navedene slučajeve kazivači nisu bili direktno pitani, ali su ih vjerojatno zbog njihove specifičnosti i iznimnosti prepričavali u kontekstu razgovora o neredovnim oblicima prebračnog i bračnog života.

Branko Tomljanović *Ropeta* iz Krivog Puta za slučaj iz pedesetih godina kaže: *Mićina Guić je odveo svoju, ona je bila udata, udata, došo iz Slovenije s motoristom odvukao ju, ona ostavila muža i dvoje djece i pobjegla s njim. Za ovaj slučaj ne možemo reći da predstavlja primjer dogovornog odvođenja djevojke jer je spomenuta žena već bila udata, ali svakako predstavlja iznimku kao način pribavljanja bračnog druga.*

⁶³ Nije imala uobičajenu svadbu.

Tome Špalj *Cucin* i Petar Tomljanović *Jukša* iz Krivoga Puta sjećaju se slučaja iz 1952. godine kada je djevojka pobjegla nakon vjenčanja; *...kad je, svadba i sve je obavljeno, i ujutro kada su se svatovi rastajali ona je otišla sa svatovi ća, od Ive Peše (...) otišla za svatovi⁶⁴ (...) majka joj je Senka, otac se ne zna tko je i ona je Krivopučanka, gotovo je, ali taj njezin, za kojega se mislila ženit to je tako ozbiljan dečko bio, ja na sebi predviđam da je on bio ozbiljan što se tiče diranja jedno u drugo, ona je od njega bila čista i sad on što je njoj, ona se promislila zadnje dane (...) e, nego da je on nju proba prije, ne bi ona bila utekla, ostavi ti to, i ona je procijenila, a nju su i natjerali, rodbina usokrižena⁶⁵, ajde ti kaže, njezina majka i njegov ujak, njezin, to dođu bratići, to rodbina se izvezala se tako da su oni to tili silom a ona nije, i poslije ode, uda se za nekoga oficira....* Iz kazivanja se može zaključiti da su roditelji i rodbina nagovorili djevojku da se uda za mladića kojeg nije voljela, pa ga je već jutro poslije svadbe ostavila.

Marija Prpić *Vinina* iz Veljuna priča o djevojci koja je pobjegla s pavenke; *...Pa nije bilo sad, tu je bilo jedno u Krivom Putu, oni su pravili pavenku, a ona ošla s drugim, tamo u Podbilu, iz crkve tamo (...) Išla prvo s tim dečkom, a onda sad ovaj, udaje se za drugoga, sad pavenka, ona se s ovim posvadila malo, ovaj doša, ona s njim otišla, propalo sve...*

Mile Prpić *Pop* iz Mrzlog Dola priča o slučaju koji se dogodio 1918. ili 1920. o tome kako su dečku iz Mrzlog Dola podvalili drugu curu. Sve je bilo ugovoreno, i na dan vjenčanja oni su sestru od prave mlade *obukli ko mladu*. Kaže da su mu to podvalili *oni u kući*. Za tu sestru kaže da je bila *robustna, velika*. *Ovu nije nitko htjeo tamo u selu, opće nisu htjeli nju, ona ružna. Ni se mogla udat, a onda ovome beni podvalili je, a na dan vjenčanja bila je prekrivena ka onom robom za vjenčanje, On ni vidija ni lice ni niš. Živjeli su skupa i imali desetoro djece. Nije se on ništa svećeniku žalije, valjda ga bila sramota*. U selu su se smijali i zafrkavali.

Na području Krivog Puta roditelji su, posebno u prvoj polovici dvadesetog stoljeća, imali velik utjecaj pri odabiru bračnog druga. Tako Mara Tomljanović *Isanova* iz Krivog Puta kaže *najviše su roditelji znali urigirat (...) ovaj ti je dobar, bogataš, ima dobru njivu, zemlju, nećeš biti gladna, a nisu gledali koliko ćeš morat dat leđa (...) mladi su morali ili pobić ća ili se udat za koga su ti rekli da se udaš*. S obzirom na teške uvjete života, prije svega nedostatak obradivih površina, nemogućnost zapošljavanja i školovanja, razumljivo je kako su roditelji željeli djecu udati što bolje. Tako su kazivači bez

⁶⁴ Petar Tomljanović *Jukša*, Krivi Put

⁶⁵ Nije pitano za objašnjenje izraza.

iznimke isticali, a navedeni primjeri i dokazali, da je do bijega djevojke dolazilo u slučaju kada se roditelji nisu slagali s izborom budućega bračnog druga. Iz priča proizlazi kako je tako neodobravanje uglavnom dolazilo od djevojičinih roditelja. Razlozi su mogli biti različiti: ... *morda volija pit, morda nije tija radit (...)* *morda bio siromašan ...*⁶⁶. Također je to mogla biti *bolest*, ili dečko nije bio dobar⁶⁷, možda je bio stariji (udovac) ili pak *pokvaren* (imao puno cura)⁶⁸. Anka Vukelić *Matićeva* iz Alana navodi primjer da roditelji nisu voljeli dečka i nisu odobravali udaju jer su željeli da kći nastavi školovanje.

Kazivači su isticali kako su se za bijeg mladi odlučivali isključivo iz ljubavi. Marko Prpić *Rus* iz Mrzlog Dola kaže *ona zaljubila se u njeg i što će*, opravdavajući time moguće negativne karakteristike dečka zbog kojih su roditelji obično prigovarali. Milan Tomljanović *Periša* iz Alana navodi kako se pri bijegu znalo dogoditi da je cura došla zbog trudnoće; (...) *... cura je pobigla i tamo je živila kod njega pa su vidili, ili je noseća, ili nije. Vjerovatno je, kako se ono kaže, falila š njim, roditelji bi se pomirili ...bilo je svakakvih slučajeva.*⁶⁹

Mica Komandina *Marićeva* iz Alana ističe da čak i da su roditelji došli po djevojku ona se više ne bi vraćala u rodni dom. Razlog objašnjava vrlo jednostavno: *Iz ljubavi je pobjegla*. To možda najbolje svjedoči da se u navedenim primjerima nije provodila nikakva sila nad djevojkom ni nad njezinom voljom, točnije, potvrđuje nepostojanje otmice. Također, nije potvrđeno grubo ponašanje prema djevojci radi privida (nasilne) otmice.

Bez iznimke je potvrđeno da su se takvi slučajevi događali samo uz pristanak djevojke, prema dogovoru između djevojke i dečka. Tome Špalj *Cucin* iz Krivog Puta kaže: *to je po njima nahođenju ...*

Kako su pojedini primjeri bijega djevojke već izneseni u obliku priča, smatram nepotrebnim dodatno prepričavati svaki slučaj. Iz kazivanja, u kojima je spomenuto, vidljivo je da se bijeg odvijao noću, a da su u njemu, osim samog para, sudjelovali ili prijatelji ili netko od rodbine. O tome svjedoči i kazivanje: *imali su tutora ... imali su nekoga, prijatelja ili prijateljicu, koja bila, ko je tu malo sudjelovao, prinaša koje čega i to...*⁷⁰.

Nitko od kazivača nije spomenuo da se prilikom bijega puca, pjeva ili na bilo koji način oglašava pothvat. Zora Tomljanović iz Podbila ističe: *to je bilo u tajnosti, samo ujutro se zna da je nema*. Također nije spomenuta potjera za

⁶⁶ Marko Prpić *Rus*, Mrzli Dol

⁶⁷ Marija Tomljanović *Puljizova*, Podbilo

⁶⁸ Tome Špalj *Cucin*, Krivi Put

⁶⁹ Izraz *falila s dečkom* značio je da je cura spavala s dečkom. Izraz je spomenut u Alanu i Podbilu. Nije pitano u drugim lokalitetima.

⁷⁰ Tome Špalj *Cucin*, Krivi Put

djevojkom i dečkom, *neće se niko paćat u to jer ne smi*⁷¹. Sami kazivači ističu da potjere nije bilo jer su roditelji znali da oni hodaju, *čista stvar*⁷². Kako smo već spomenuli, djevojka se ni u slučaju da dođu po nju ne bi htjela vratiti kući, a roditelji je nisu mogli prisiliti. Vjerojatno glavni razlog nepostojanju potjere je to što se vraćanje djevojke u roditeljsku kuću smatralo sramotnijim od bijega. U Podbilo, Zora Tomljanović riječima *a ne, ni govora* izričito naglašava kako djevojčina obitelj djevojku i ne želi vratiti. Izuzetak je kazivanje iz Krivog Puta o djevojci koja je krajem sedamdesetih *pobigla Vlasim ... u Gornji Kraj ... i onda ju je ćaća iša tražit*.

Kuda bi se djevojka i dečko upućivali nakon bijega i gdje bi se obavilo vjenčanje ovisilo je o tome slažu li se s bijegom njegovim roditelji ili ne.

U slučaju odobravanja bijega od dečkovih roditelja, par je odlazio u dečkovu kuću. Vjenčanje se obično odvijalo u njegovoj župi, a na svadbu ne bi dolazili djevojčini roditelji. Nada Prpić *Terezina* iz Krivog Puta svjedoči o jednom takvom primjeru: *(...) jedna baš iz Alana, ona je otišla još dolje niže od Alana u Sv. Jakov, i ona je pobigla, onda je ona pjevala "Mili Bože, je li sudba tvoja, da me ne sme vidjet mama moja"*.

U suprotnom slučaju, kada bijeg nisu odobrali ni njezini ni njegovi roditelji, djevojka i dečko ne bi ostajali u selu već bi odlazili prema Senju, a zatim dalje prema drugim mjestima (kazivači su najčešće spominjali Karlovac i Viroviticu), gdje bi se naposljetku i vjenčali. Pojedini kazivači istaknuli su kako bi se par sklonio, ili kod nekog prijatelja ili kod rođaka. Anka Šolić *Tutanova* iz Podbila za jedan par navodi kako su pobjegli u Viroviticu jer je dečko tamo imao sestru. U slučajevima odlaska iz sela, kazivači su bez iznimke naglašavali kako bi se par povjenčao *bez svadbe*⁷³, *uzmi kuma i djevera, povjenčaj se da nitko ne vidi*⁷⁴.

Kako se slučaj od slučaja razlikuje, nemoguće je govoriti nakon kojeg točno perioda slijedi vjenčanje. Milan Tomljanović *Periša* iz Alana kaže kako to ovisi o prilikama, neki se vjenčaju odmah, neki nakon mjesec dana. Pojedini kazivači isticali su da bi par negdje živio i godinu, dvije bez vjenčanja. Većina je isticala kao se par brzo oženi i kako *nije ona dugo kod njega bez vjenčanja*⁷⁵ indirektno naglašavajući nepoželjnost takva nevjenčana života.

Iako se ne može sa sigurnošću tvrditi, većina kazivača smatra da u periodu do vjenčanja dečko i djevojka *žive obično kao muž i žena. Dočim ona*

⁷¹ Tome Špalj *Cucin*, Krivi Put; potvrdila i Ana Špalj *Cucina*, Krivi Put

⁷² Zora Tomljanović, Podbilo

⁷³ Marko Prpić *Rus* iz Mrzlog Dola kaže da ne bi slijedila prava svadba

⁷⁴ Mara Tomljanović *Isanova*, Krivi Put

⁷⁵ Zora Tomljanović, Podbilo

*dođe k njemu, ko će nego ona spavat š njim u krevetu*⁷⁶. Ne navodeći izriječom, navedeno je potvrdio i Gojko Tomljanović iz Podbila riječima: *ma ne mole Boga sigurno*. Nitko od kazivača nije potvrdio da djevojka u periodu do vjenčanja spava s dečkovom majkom ili sama u drugoj sobi.⁷⁷

Kazivači su isticali kako nakon nekog vremena dolazi do pomirbe s roditeljima. Kod nekih je bilo potrebno više, a kod nekih manje vremena. Milan Tomljanović *Periša* iz Alana objašnjava *To je prvo galama, vika, a onda se poslije sve smiri. I onda su dobri i njegovi i njezini*. Na koji način i kad se pomire ovisi o njima. *Ali svi se na kraju pomire ... vrijeme svoje učini*⁷⁸. Veći broj kazivača istaknuo je da je upravo rođenje djeteta glavni povod pomirenju; *obično kod takvih slučajeva kad dođe unuče onda se pomire*⁷⁹.

O pomirbi s roditeljima ovisilo je i hoće li djevojka dobiti miraz/dotu. Nada Prpić *Terezina* iz Krivog Puta kaže da djevojka u slučaju da pobjegne nije dobivala miraz, osim ako je sama ranije nešto *prošvercala* ili ako bi joj kasnije majka dala nešto od robe. Milan Tomljanović *Periša* iz Alana navodi da roditelji *nisu obavezni* i ne moraju djevojki dati dotu, *... ali poslije se ti njeni roditelji predomisle pa daju ono što nju spada. Ona ima zakonsko pravo. On možda ne traži ništa i ti njegovi, ali roditelji poslije daju*.

Pojedini kazivači smatraju da je takav način ulaska u brak sramotan, a kako je, prema riječima kazivača, selo u takvim situacijama znalo reagirati svjedoče riječi: *a priča se dva dana, utekla, otišla, kud, kamo*⁸⁰. Tome Špalj *Cucin* iz Krivog Puta potvrđuje da se do sredine stoljeća bijeg smatrao sramotnim, ali kasnije, kad se počelo *miješat na sve strane, može se udavat i ženit ko hoće*. Zora Tomljanović iz Podbila potvrđuje da se uspješan bijeg za dečka smatrao kao *hrabrost, uspjeh*.

Za spomenute slučajeve bijega djevojke, kazivači su, bez iznimke, isticali kako oni predstavljaju iznimku te da su se događali rijetko. Pojedini se nisu mogli sjetiti nijednog primjera, a oni drugi navodili su svega jedan, dva slučaja koji su se dogodili za njihovo vrijeme, ili su o njima doznali od svojih starijih, npr. Anka Vukelić *Matićeva* iz Alana kaže da je takvih slučajeva *bilo na dva, tri mista ovde*.

⁷⁶ Milan Tomljanović *Periša*, Alan

⁷⁷ Potpuniji i sigurniji podaci dobili bi se ispitivanjem onih parova koji su proveli bijeg.

⁷⁸ Mica Komandina *Marićeva*, Alan

⁷⁹ Mila Tomljanović *Ropetina*, Krivi Put. Marija Rončević *Garina* iz Alana kaže: *Kad bi se rodilo dite normalno je bilo*; Nada Pavelić *Gužva* iz Mrzlog Dola potvrđuje: *(...) poslije se sve to izmire roditelji. Mlada ostane u drugom stanju i sad je gotovo, sad mora se*.

⁸⁰ Zora Tomljanović, Podbilo

Iz navedenih primjera vidljivo je da se bijeg prakticirao češće do sredine dvadesetog stoljeća. Nestanku tog običaja vjerojatno je pogodovao razvoj, prije svega, veća mogućnost zapošljavanja i školovanja za žene, te neovisnost od obitelji. Marija Tomljanović *Puljizova* iz Podbila kaže: *poslije se radilo ... pa nisu trebale bježat, cure su išle radit ... nisu više ni bile kod kuće... to je bilo sve onda dok ... nisu zaposlene žene bile.*

Razgovor s parovima koji su zajednički život započeli upravo bijegom rasvijetlio bi i nadopunio iznesene zaključke.

Nevjenčani brak i izvanbračna zajednica

Nevjenčani brak jedna je od etnoloških pojava koja nije precizno definirana. Pitanje je može li i precizna definicija postojati s obzirom na činjenicu da se značenje tog pojma mijenja kroz povijesna razdoblja i kroz lokalitete te da joj svaki kazivač ili sredina pridaju vlastita značenja i konotacije. Pri pokušajima definiranja nevjenčanog braka neizostavno je znati što je u određenom lokalitetu (selo, regija, država), u određenom povijesnom razdoblju značilo zakonski sklopiti brak, a što je za narod, po običajnom pravu, značilo sklopiti brak i koji su to sve čini davali pravovaljanost braku. Tek poznavanje tih činjenica omogućava nam donošenje zaključaka o tome što je značio nevjenčani brak i kakav je odnos naroda i zakona prema njemu. Drugo je pak pitanje što je za narod značilo živjeti nevjenčano i kakav je odnos naroda i zakona prema takvoj zajednici.⁸¹ Ovako postavljeni problemi navode na zaključak da se definicija nevjenčanog braka mora tražiti od ljudi/kazivača te da jedna definicija nevjenčanog braka nikako ne može biti univerzalna.

Nevelika zainteresiranost etnologa za ove teme, nedorečena građa te nekritičko preuzimanje građe i zaključaka ostavili su velike probleme vezane uz ovu temu.

Jedini objavljeni radovi o nevjenčanom braku su rad Zorice Rajković *Tradicijski oblici nevjenčanog braka kod Hrvata i Srba u svjetlu pojma "pokusni brak"* (1975.) i rad Magdalene Mijaković *Nevjenčani brak* (1999.). Nešto podataka može se naći i u radovima koji se ne bave isključivo tom tematikom ali se, u okviru opisa i interpretacija svadbenih običaja ili sličnih tema, osvrću na nevjenčani brak: Nevena Škrbić u radu *Život mladih, pripreme*

⁸¹ Možda će ovo biti jasnije ako se prisjetimo da je Magdalena Mijaković u svom radu o nevjenčanom braku navela *nevjenčani brak* kao karakterističan za veći dio Like (M. MIJAKOVIĆ, 1999, 163). Takav brak je definiran kao nevjenčan u odnosu na zakon, dok ga narod smatra pravovaljanim. Suprotno tome, u određenim sredinama može postojati brak (točnije zajednica ili veza) koji ni narod ni zakon ne smatraju pravovaljanim.

za brak i sklapanje braka u selima u okolici Novske (2000/2001), Marijeta Rajković u radu *Život žene u selima Senjskog bila* (2003).

Zorica Rajković se u svom radu⁸² bavi institucijom pokusnog braka, te u skladu s tim, u nizu primjera zajedničkog života muškarca i žene koji su započeti bez zakonskog čina sklapanja braka pokušava pronaći potvrde za postojanje pokusnog braka. Navodeći primjere, bilo iz literature ili iz vlastitih terenskih istraživanja, autorica koristi pojmove "nevjenčani brak", "nevjenčani bračni parovi", "nevjenčani muž", "nevjenčana žena". U interpretaciji citiranog primjera gdje se radi o "tradicionalnom načinu pribavljanja nevjestice otmicom, prividnom ili nasilnom" navodi: "Period nevjenčanog zajedničkog života posljedica je takvog načina zasnivanja bračnog odnosa. Vjenčanje se odgađa bar dotle dok ne dođe do pomirbe, a u nekim se slučajevima prividna otmica izvrši upravo zato da se odgode ili izbjegnu troškovi svadbe i vjenčanja. Brak započeti na taj način (...) tretira se u toj sredini kao punovažan brak, pa nema razloga da se drugačije interpretira"⁸³. Na drugom mjestu autorica navodi "pored nevjenčanih brakova kojima je prethodila otmica do nevjenčanih brakova dolazi i zbog maloljetnosti i drugih bračnih smetnji"⁸⁴. Premda nigdje ne navodi točno tipologiju, interpretirajući citirane primjere autorica spominje nekoliko različitih vrsta nevjenčanog braka: "nevjenčani brak kojemu prethodi neki od tzv. neredovnih načina sklapanja braka"⁸⁵, (nevjenčani) brak maloljetnika i nevjenčani brak u koji stupaju punoljetne osobe. Za posljednji navodi: "Stekla sam uvjerenje da se razloge izostajanja vjenčanja kod punoljetnih osoba, pored eventualnih objektivnih bračnih smetnji (sredstvo, jedan partner nije službeno raskinuo brak i drugo), treba tražiti u shvaćanju ustanove braka kakvo je uvriježeno u toj sredini. Čini mi se da je prema tom shvaćanju za prepoznavanje nekog odnosa kao bračnog odnosa dovoljno stvarno stupanje u zajednički bračni život, dok je crkveni i zakonski čin vjenčanja sporedan i do njega može doći i kasnije"⁸⁶. Smatram da su upravo navedena objašnjenja ključna za razumijevanje nevjenčanog braka, što će se spominjati i dalje u tekstu.

Magdalena Mijaković je nakon terenskih istraživanja na području Pazarišta (1996.) i Gacke doline (1997.) provela temeljitu kritiku izvora te ipak uspjela doći do određenih spoznaja i zaključaka. Autorica je pojavu nevjenčanog braka promatrala u suodnosu sa srodnim temama, pokusnim

⁸² Z. RAJKOVIĆ, 1975.

⁸³ Z. RAJKOVIĆ, 50.

⁸⁴ Z. RAJKOVIĆ, 82.

⁸⁵ Z. RAJKOVIĆ, 90.

⁸⁶ Z. RAJKOVIĆ, 95.

brakom i neredovnim načinima sklapanja braka, a zbog nedovoljno preciznih i jasnih podataka, te različitosti u pojedinostima, suočila se s problemom precizne kategorizacije podataka što je otežavalo pravilno određivanje pojma nevjenčani brak.⁸⁷ Magdalena Mijaković upozorila je na brojne nedostatke postojeće građe o nevjenčanom braku, a posebno nepreciznost i nejasnost zapisa koja mogu dovesti do različite interpretacije. Još jedna negativna karakteristika zapisa/građe je i njihova kontradiktornost. Ona je, prije svega, prouzročena ispitivanjem prema upitnici, pri čemu se od kazivača ne zahtijeva da objasne što podrazumijevaju pod nevjenčanim brakom niti ih se potiče na priče o konkretnim slučajevima u njihovoj sredini. Kontradiktornost je prouzročena i činjenicom da ova tema pripada onim etnološkim temama o kojima se nerado govori.

Na osnovi postojeće literature i građe, Magdalena Mijaković definira *nevjenčani brak* kao specifičan oblik bračne zajednice kada djevojka i mladić započinju zajednički život bez zakonskog vjenčanja u crkvi i/ili kasnije općini.⁸⁸ Autorica razlikuje *privremeno nevjenčani brak* i *trajno nevjenčani brak*. *Privremeno nevjenčani brak* bi bio onaj koji je sklopljen nakon dogovornog odvođenja djevojke, bez obzira na razlog koji je bio uzrok takvu načinu sklapanja braka. Kad bi se roditelji pomirili sa situacijom, uglavnom nakon kratkog vremena ili najkasnije nakon rođenja prvog djeteta, došlo bi do formalnog sklapanja braka. *Trajno nevjenčani brak* znači da se dulje vrijeme (katkad i cijeli život) živi u izvanbračnoj zajednici.

Autorica je kao razloge sklapanja *nevjenčanog braka* navela slijedeće: ekonomski razlozi, zadržavanje prava naslijeđa u majčinom rodu, nemar, maloljetništvo i dr. Trajanje *nevjenčanog braka* moglo je biti različito; trajno ili da do sklapanja legitimnog braka dođe dulje vrijeme nakon zasnivanja bračne zajednice (nakon 5-10 godina zajedničkog života, nakon duljeg perioda, prije rođenja prvog djeteta, nakon rođenja prvog djeteta⁸⁹).

Institucija nevjenčanog braka potvrđena je na području Like.⁹⁰ Riječ je o nevjenčanom braku do kojeg nije dolazilo isključivo nakon krađe ili otimačine, već o nevjenčanom braku kojemu legitimitet daje svadba (pir).⁹¹ Posebno su

⁸⁷ M. MIJAKOVIĆ, 1999, 163.

⁸⁸ M. MIJAKOVIĆ, 1999, 166.

⁸⁹ M. MIJAKOVIĆ, 1999, 181.

⁹⁰ M. MIJAKOVIĆ, 1999, 168.

⁹¹ U nekim selima Pazarišta, u Donjem i Gornjem Sincu, u Pavlovcu i Dubokom Dolu zabilježeno je da su roditelji bili sporazumni s odlukom svoje djece o životu u izvanbračnoj zajednici, a čak bi se obavili i pojedini pre-svadbeni ili svadbeni običaji (prošnja ili zaruke) (M. MIJAKOVIĆ, 1999, 180.).

značajni podatci koji ukazuju da održavanje određenih predsvadbenih običaja, odnosno same svadbe (pira) bez zakonskog vjenčanja, daje legitimitet prema narodnom shvaćanju.⁹²

Važno je shvatiti da *nevjenčani brak* o kojemu govori Magdalena Mijaković kao o instituciji, za ljude nije bio nevjenčan/izvanbračni, već pravovaljani brak.

Riječ *brak* označava formalizirani zajednički život muškarca i žene, bilo da je on usklađen s civilnim (građanskim), crkvenim ili običajnopравnim zakonima i propisima.⁹³ U suvremenim rječnicima pojave se obično i ne promatraju iz aspekta običajnog prava, tako da su definicije pojava nerijetko sažete a time i nedovoljno objašnjene. Ako se pojave krenu promatrati i definirati iz aspekta običajnog prava, nastaju brojni problemi. Razlog tome je, prije svega, činjenica što običajno pravo nije univerzalno za sva područja pa je stvoriti univerzalnu definiciju a ne uopćavati nemoguće.

Neizbježno je postaviti pitanje o jednoznačnosti pojmova *nevjenčani brak* i *izvanbračna zajednica/veza*. Na temelju istraživanja koja su provele Zorica Rajković i Magdalena Mijaković, kao i na osnovi vlastitih istraživanja, smatram da je spomenute pojmove, barem u stručnoj literaturi, potrebno razlikovati.

Nevjenčani brak označavao bi formaliziran zajednički život muškarca i žene, ali usklađen s običajnopравnim zakonima i propisima. O tome najbolje svjedoče niz pravila koje narod pri takvoj vezi propisuje i odobrava, te načine kojima regulira odnose među sudionicima.

Suprotno tome, *izvanbračna zajednica/veza* predstavlja neformaliziran zajednički život muškarca i žene. Život koji nije usklađen ni s civilnim, ni s crkvenim ni s običajnopравnim zakonima i propisima.

Stoga je potrebno razlikovati par koji "živi u nevjenčanom braku" od para koji "živi u izvanbračnoj zajednici".

Naime, već je Zorica Rajković istaknula kako je potrebno razumjeti uvriježeno shvaćanje institucije braka u određenoj sredini jer je ponegdje za prepoznavanje nekog odnosa kao bračnog odnosa dovoljno stvarno stupanje u zajednički bračni život (dok je crkveni i zakonski čin vjenčanja sporedan i do

⁹² Potvrđeno u: Velika Plana, Popovača – Pazarišta, Gornji Sinac – Gacka Dolina, Duboki Dol, Pavlovac

⁹³ Prema *Hrvatskom enciklopedijskom rječniku* brak je "zajednički život muškarca i žene usklađen s civilnim (građanskim) ili crkvenim zakonima i propisima". Mislim da je potrebno spomenuti i običajno pravo koje poput crkve i građanskih institucija propisuje određena pravila i prema njima usmjerava život ljudi. Tek ona definicija, koja u sebi uključuje i taj element, dopušta postojanje i korištenje sintagmi *nevjenčani brak*, *pokusni brak*.

njega može doći i kasnije).⁹⁴ U takvim slučajevima je moguće govoriti o *nevjenčanom braku*. Međutim, ako takav oblik zajedničkog života muškarca i žene nailazi na osudu od zajednice i ne pripada uobičajenim, prihvaćenim oblicima života, prikladnije je govoriti o *izvanbračnoj zajednici*.

Postojeća građa s područja Krivog Puta nije uspjela dokazati da je život dvoje mladih započet bez vjenčanja (bilo crkvenog bilo sudbenog) predstavljao formaliziran način života, tj. da je bio usklađen prema običajnopравnim propisima i običajima. Stoga se ne može reći da je postojao nevjenčani brak u smislu kako ga definira Magdalena Mijaković i kakav je potvrđen na području Like⁹⁵ te je za zabilježene primjere zajedničkog života bez vjenčanja (s područja Krivog Puta) prikladnije koristiti izraze: *izvanbračna zajednica/veza*.⁹⁶

Iz istih razloga se na građu s područja Krivog Puta ne može primijeniti ni podjela spomenute autorice na privremeni i trajni nevjenčani brak. Naime, i život dvoje mladih nakon bijega,⁹⁷ a koji Magdalena Mijaković određuje kao *privremeno nevjenčani brak*, zbog nedostatka potvrde za postojanje njegove usklađenosti prema običajnopравnim propisima i običajima, prikladnije je odrediti kao *izvanbračnu zajednicu*.

U skladu s ovakvim razmišljanjima, smatram da bi i primjere zajedničkog života muškarca i žene započete bez vjenčanja (bilo crkvenog bilo sudbenog) koji su zabilježeni u selima Senjskog bila⁹⁸ i u selima u okolici Novske⁹⁹ također bilo prikladnije odrediti kao *izvanbračne zajednice*, a ne kao *nevjenčane brakove*.

Kontradiktornost podataka, o kojoj su govorili i prethodni istraživači, javila se i na području Krivoga Puta. Tako kazivači na ispitanim lokalitetima uglavnom niječu pojavu nevjenčanog života, a istodobno je potvrđuju navođenjem pojedinih slučajeva. Ovakve reakcije potpuno su razumljive ako se prisjetimo činjenice da izvanbračna zajednica i nevjenčani brak predstavljaju netipično, devijantno, a samim time i nepoželjno ponašanje. Za (seosku)

⁹⁴ Z. RAJKOVIĆ, 1975, 95.

⁹⁵ Građu bi možda trebalo proširiti odnosno preciznije ispitati.

⁹⁶ U Upitnici Etnološkog atlasa (UEA 241) koja se odnosi na područje Krivog Puta (nije definirano o kojem je zaselku riječ) na pitanje "Ima li nezakonskih (nevjenčanih) brakova? Kako selo gleda na to, naziva li taku ženu po imenu njezina nevjenčanog muža ili njezina oca? Imaju li djeca prezime očevo ili majčino?" zapisan je odgovor: "Nema takvoga slučaja". Međutim, nije zapisano što bi za kazivača bio "nezakonski (nevjenčani) brak" pa se opet javljaju problemi u interpretiranju građe (pogledati: M. MIJAKOVIĆ, 1999, 164-165.).

⁹⁷ Odnosi se također na građu s područja Krivog Puta.

⁹⁸ M. RAJKOVIĆ, 2003, 565-566.

⁹⁹ N. ŠKRBIĆ, 2000/2001, 167-168.

zajednicu ono ne predstavlja samo ponašanje koje izlazi iz propisanih pravnih/zakonskih okvira već i iz moralnih okvira koje ta zajednica "propisuje". Potrebno je imati na umu da u onim lokalitetima gdje je pojava pravno regulirana taj stav nije uvijek negativan (npr. nevjenčani brak na području Like).

Sramota i nelagoda pri ispitivanju tih tema su, uz prirodni izostanak sjećanja, ključne otežavajuće okolnosti. U daljnjem tekstu bit će navedeni pojedinačni primjeri izvanbračnih zajednica, a zatim neke njihove zajedničke karakteristike. Također će se spomenuti uvođenje sudbenog vjenčanja i, povezano s tim, problem definiranja nevjenčanog braka i izvanbračne zajednice.

Slijede primjeri specifičnih nevjenčanih/izvanbračnih veza kojih su se uspjeli prisjetiti kazivači s Krivog Puta:¹⁰⁰

Mara Prpić *Nikoličina* iz Francikovca navodi primjer suprugova pradjeda. On je našao drugu ženu dok je prva još bila živa. Kako se razvod od crkve nije mogao dobiti, a vjenčanja u odboru tada nije bilo, on je s tom drugom ženom živio u *izvanbračnoj zajednici*. Njegova prva žena vratila se roditeljima, a druga je živjela u kući. Troje djece, rođenih u izvanbračnoj zajednici nisu mogla dobiti očevo prezime niti ostvariti pravo nasljedstva. Pri samrti dotičnog i dolasku svećenika da obavi ispovijed, njegova nezakonita žena morala je izići iz kuće. Kazivačica potvrđuje da je sin (iz prvog braka) s ocem vodio sud trideset i pet godina.

Premda bi se ovaj slučaj mogao označiti i kao primjer svojevrsne bigamije, jer je dotični istovremeno bio u zajednici s dvije žene, s prvom u crkvenom braku a s drugom u izvanbračnoj zajednici, potrebno je imati na umu da je razlog takva života bila nemogućnost rastave braka a ne volja sudionika.

Milan Krmpotić *Žutija* iz Veljuna spominje par, trgovca stoke s Veljuna i djevojku s Vratnika, koji je živio nevjenčano te tumači specifičnost situacije: *...on je oženjen bio i rasta se, i on je tu drugu ženu ... doveo kući, i već je ima s njom šestoro djece, onda su se vjenčali, jer s prvom je bio crkveno vjenčan, a crkva ne dozvoli da se vjenča dok je još prva žena živa. On¹⁰¹ je prvu ženu otira, a drugu doveo roditeljima u kuću. Vjenčali su se u crkvi kad je prva umrla, inače ne bi ni tada.¹⁰² Milka Prpić *Markina* iz Veljuna dodaje kako su sva djeca bila krštena te objašnjava; *valjda nije pop ni znao, ovaj koji je dicu krstio, da oni nisu vjenčani.**

¹⁰⁰ Kod ispitivanja pojedinih primjera došlo je do propusta i nisu zabilježene vremenske odrednice.

¹⁰¹ Kazivač misli da je on rođen 1898., a ona 1909.

¹⁰² Milka Prpić *Markina* iz Veljuna misli da se par vjenčao u *Mjesnom uredu* nakon Drugog rata.

Ivanka Krmpotić Šimunova iz Veljuna objašnjava razloge zbog kojih je došla živjeti kod svoga muža bez prethodnog vjenčanja: *Ja sam baš morala, kako se ono reče silom prilika ... ja sam bila već u drugom stanju, što ću ... u šestom mjesecu sam već došla, u šestom se već rodilo, što će mi svadba.* Dogovorila se s mužem da će doći, a njegovi su se morali složiti. Vjenčanje je uslijedilo kad je kći trebala krenuti u školu. Eleonora Prpić Lejina iz Veljuna o istom slučaju kaže da je selo normalno gledalo na to, *i nije se znalo, ja je znam i starija sam od nje a to nisam znala....*

Ive Prpić Kavarica iz Mrzlog Dola navodi primjer nevjenčanog života iz dvadesetih godina dvadesetog stoljeća¹⁰³; *(...) prije se sjećam jednog braka koji je bio nevjenčan (...) prije rata (...) čovjek, njemu je umrla žena, a toj ženi je poginija muž, on je bio u državnom poglavarstvu, a ona je imala penziju od vlastitog muža i da joj ne bi propala penzija oni su živjeli bez vjenčanja. I na njezino ime se krstila djeca koju su imali skupa.* Par je živio kod nje. Nisu se nikad uzeli i nisu se nikad rastali.

Jure Tomljanović Ban iz Podbila navodi primjer¹⁰⁴ iz tridesetih godina dvadesetog stoljeća, iz generacije svojih roditelja. Dečko se doselio kod djevojke u kuću (priženio), a ona se nije htjela vjenčati zbog prava nasljedstva, pa su živjeli nevjenčano. O istom slučaju, vjerojatno, priča i Miroslava Prpić Rusova iz Mrzlog Dola. Kazivačica navodi primjer djevojke i dečka koji su započeli zajednički život bez vjenčanja: *Oni su isto zajedno živili ... to su meni pričali, da ima taj jedan slučaj da se on priženija, a da se nisu vjenčali, da su ta djeca na njezinu prezimenu ostavljena, materinu.*

Mica Komandina Maričeva iz Alana priča o čovjeku koji je nakon ženine smrti nevjenčano živio kod ženine sestre. Svadbe nije bilo. *To je bilo samo krišom ... to je uvijek bila kao tajna. Kao javna tajna (...) to je bila sramota i to se nije smjelo znat, makar joj je muž poginija.* Svadbe nije bilo. Nisu imali djece. Ovaj slučaj upućuje na sličnost s pojavom sororata. Naime, sororat podrazumijeva pravo ili obvezu da se udovac oženi sestrom svoje umrle žene¹⁰⁵. Postojanje pojave, ali ne kao obveze, potvrdili su tek pojedini kazivači na Krivom Putu. Zanimljivo je kako su pozitivan stav prema sororatu isticali

¹⁰³ O ovom slučaju je pričao i Rudolf Prpić Švorac iz Mrzlog Dola, kaže da je to bilo još za one Jugoslavije (...) *to je bilo prije nego sam se ja rodila* (1924., op. a.), imali su četvoro, petoro djece.

¹⁰⁴ Navedeni primjer bi trebalo detaljnije ispitati; *Ima tu negdje u generaciji moga oca i majke, di su ti ljudi ostali majkino prezime, ona se nije tila vjenčati, jer tad se nije moglo prepisati, to je bilo tamo trideset i neke godine, ...On je došo, on je radija, i on je tu umro, ostao je udovac, našao drugu žensku, ali djeca su bila ... pazite, on nije mogao na se imanje prepisati, bilo i takvih slučajeva... tu vam je bilo slučajeva, di je došao čovjek, i odgojia familiju, da uopće zemlja nije bila na njemu, ni kuća ni niš.*

¹⁰⁵ Hrvatski enciklopedijski rječnik, 2002.

riječima *ako mu je žena bila dobra, onda on kaže da će i ta sestra biti dobra kao i što je žena bila*¹⁰⁶, *da će ona biti najbolja djeci*¹⁰⁷.

Marko Prpić *Rus* iz Mrzlog Dola sjeća se para iz Šojatskog Dolca koji je živio nevjenčano i imao djecu. Napominje *nisu ni imali svadbu, samo su tako živili ... I imali djecu i sve*

Milan Krmpotić *Žutija* iz Veljuna kaže da je pet, šest godina živio nevjenčano sa svojom ženom.¹⁰⁸

Premda pojedini primjeri nisu detaljno ispitani – bilo zbog izostanka sjećanja kazivača, bilo zbog nepreciznog ispitivanja – ipak je evidentno da su oni predstavljali izuzetke, tj. odstupanja od uobičajenog ponašanja. Svaki od primjera specifičan je zbog uvjeta u kojima se dogodio pa je vrlo teško ukratko iznositi karakteristike koje bi vrijedile općenito za sve navedene slučajeve. Mislim da je jasno da izneseni primjeri ne predstavljaju primjere nevjenčanog braka već primjere izvanbračne zajednice. Glavna potvrda tome je zasigurno neprihvatanje pojave kao uobičajene i nepostojanje njezine pravne reguliranosti u lokalnoj zajednici.

Na direktna pitanja o postojanju slučaja kada djevojka i mladić započinju zajednički život bez vjenčanja kazivači su, gotovo bez iznimke, davali negativne odgovore, objašnjavajući kako to nije bio običaj¹⁰⁹ te navodeći uobičajene korake pri stupanju u brak (*ofiranje, zapis, prošnja/zaruke, napovid, vjenčanje*). Luka Krmpotić *Brnde* iz Veljuna kaže: *nije bilo kod nas tih običaja. Po dogovoru se išlo, pristalo, zaručilo, ako je sve išlo normalno potle se oženili. Najprije si iša napovid pitat! Tri puta pred oltarom pop napovida za te i te mladence. Kad se završila napovid onda su išli na zakon!*¹¹⁰ Ivan Vukelić *Pop* iz Rupe (Alan) objašnjava da nevjenčanih brakova nije bilo jer su stanovnici Krivog Puta *katolici*, dodajući kako se to događa (...) *kod Bosanaca, to su nevjenčani ljudi, jer to njima ne smeta. A kod nas nisi moga bit s nekim i živit zajedno a da se nisi vjenča. To se kosilo sa svim našim nekakvim običajima.*

Kao glavni razlog nepostojanja takve bračne institucije kazivači navode crkvenu zabranu koju su *ljudi cijenili i poštivali*¹¹¹, ali i pritisak roditelja¹¹² da

¹⁰⁶ Milan Tomljanović *Periša*, Alan

¹⁰⁷ Ivanka Atalić *Garina*, Alan

¹⁰⁸ Slučaj nije dovoljno detaljno ispitan. Svakako bi trebalo precizirati vremensko razdoblje, a zatim utvrditi koji su bili razlozi života u izvanbračnoj zajednici, jesu li u tom vremenu dobili djecu i čije su prezime imala. Potrebno je utvrditi i stav zajednice prema pojavi.

¹⁰⁹ Riječ običaj kazivači koriste misleći na ono što je uobičajeno, a time i poželjno.

¹¹⁰ Kazivač kaže da *ići na zakon* znači *išli su na vjenčanje*.

¹¹¹ Milan Prpić *Terezin*, Krivi Put

¹¹² Zlata Tomljanović *Pešina*, Krivi Put

se veza mladih ozakoni. Razlog takvih nastojanja roditelja bila su, prije svega, djeca koja će se roditi u takvoj vezi. Tome Špalj *Cucin* iz Krivog Puta, navodeći primjer djevojke kojoj otac krajem četrdesetih godina nije dopuštao vjenčanje u crkvi, spominje kako roditeljima od *oženje* (mladog) nije bilo drago imati *takozvana nekrsta u kući*, (...) kaže *"što će mi nekrst u kući"*. Povezano s tim, Ana Špalj *Cucina* iz Krivog Puta objašnjava da se u Krivom Putu nekršteno dijete, u slučaju smrti, nije zakapalo unutar već van granica groblja.¹¹³ To svjedoči o neprihvatanju takvog zajedničkog života i njegovih posljedica od lokalne zajednice.

Pojedini kazivači više su takve brakove vezivali sa životom u gradovima i s novijim vremenom. Tako pojedini ističu: *kod nas nije toga bilo, a u Senju to sigurno ima, po gradovi ima*¹¹⁴. Jure Tomljanović *Ban* iz Podbila kaže: *to je sada, vi ste u toj eri, to je zadnjih dvadeset godina*. Ovakva razmišljanja potvrdio je, navođenjem svojih unuka koji *žive s curam*, nemali broj kazivača, ali njihova kazivanja ne potvrđuju promjenu stava prema odobravanju pojave.

Pojedini su pak takve slučajeve povezivali s ranijim generacijama: *prije nas je to sve bilo*¹¹⁵, ili ih locirali van njihova sela. Milan Tomljanović *Periša* iz Alana kaže da je *za vreme one još stare Jugoslavije, bilo jako puno da su ljudi živjeli nevjenčano*. Miroslava Prpić *Rusova* iz Mrzlog Dola kaže: *pa ima tamo na Veljunu, Vratniku, al to je iznimka*.

Zajednički život djevojke i mladića bez vjenčanja ipak su potvrdili, uz isticanje, da ako bi toga i bilo da bi to bio *puki slučaj*¹¹⁶, *rijetkost*¹¹⁷. Isticali su kako to *bude neko vrijeme ali se onda povjenčaj*¹¹⁸, *nije baš bilo to da su dugo živjeli da se nisu vjenčali*¹¹⁹.

Pojedini kazivači ulazak u takvu zajednicu označavali su izrazom *bez zakona*.¹²⁰ Luka Krmpotić *Brnde* iz Veljuna spominje čovjeka iz sela koji je ženu doveo *bez zakona*, a izraz objašnjava riječima: *nije crkveno se ženija, ni sudski, bilo kako*.

¹¹³ Podatak se vjerojatno odnosi na svu nekrštenu djecu, ne samo onu rođenu u takvim vezama.

¹¹⁴ Mile Krmpotić *Zekonja*, Veljun

¹¹⁵ Marko Tomljanović *Rilac*, Mrzli Dol

¹¹⁶ Luka Krmpotić *Brnde*, Veljun

¹¹⁷ Zlata Tomljanović *Pešina*, Krivi Put

¹¹⁸ Luka Krmpotić *Brnde*, Veljun; Ivanka Atalić *Garina*, Alan

¹¹⁹ Marko *Rilac*, Mrzli Dol; Tome Špalj *Cucin* iz Krivog Puta kaže: *bilo je koji su živjeli par godina, ali jako malo...*

¹²⁰ Magdalena Mijaković (M. MIJAKOVIĆ, 1999, 170) navodi kako je jedan od naziva za nevjenčani brak bio i brak bez zakona. Naziv je zabilježen u okolici Gospića, u Žitniku i Smiljanu.

Zabilježeni su i nazivi za život u takvoj zajednici. Mladen Šojat *Bilin* iz Francikovca kaže: *to kad bi živio bez vjenčanja onda kaže dovea je pridošlicu, (...) nije vjenčana*. U Alanu Milan Tomljanović *Periša* objašnjava da se znalo dogoditi da par neko vrijeme živi nevjenčano, i to u slučajevima da *djevojka priđe*¹²¹.

U Francikovcu je zabilježen izraz *divlji brak*¹²². Osim spomenutih kazivači koriste i izraze *nevjenčan*¹²³, *izvanbračna zajednica*¹²⁴. Milan Šojat *Colaš* Francikovca spominje ... *više brakova bez vjenčanja*.

Objašnjenja na pitanje koji su to parovi koji žive nevjenčano uglavnom su se podudarala. Za Krivopučane nevjenčano žive oni koji se, kako i sama riječ kaže, nisu vjenčali nigdje, ni u crkvi ni u odboru; *Muš i žena koji žive zajedno, a nisu vjenčani. Nisu vjenčani ni u mjesnoj zajednici ni u crkvi, nigdi*¹²⁵.

Iz navedenih primjera može se vidjeti u kojim je slučajevima dolazilo do stupanja u izvanbračnu zajednicu. U razdoblju prve polovice dvadesetog stoljeća, kada nije postojalo sudbeno već samo crkveno vjenčanje, razvod braka nije se mogao dobiti, a ponovno vjenčanje moglo je uslijediti tek nakon smrti bračnog druga.¹²⁶ To je bio razlog zbog kojega su pojedinci živjeli u

¹²¹ Kazivač nije spomenuo u kojim slučajevima se događalo da djevojka priđe pa bi trebalo detaljnije ispitati. Magdalena Mijaković (M. MIJAKOVIĆ, 1999, 170) navodi kako je u Gackoj dolini najrašireniji naziv za nevjenčani brak prelaženje, prepeljavanje, a kaže se i cura je prešla.

¹²² Mara Prpić *Nikoličina*; Milan Šojat *Colaš*. Magdalena Mijaković (M. MIJAKOVIĆ, 1999, 170.) navodi kako se izraz *divlji brak* koristi za nevjenčani brak u Mazinu, u okolici Gračaca te u Klanju (Pazarišta).

¹²³ Milan Krmpotić *Žutija*, Veljun

¹²⁴ Mara Prpić *Nikoličina*, Francikovac

¹²⁵ Milan Krmpotić *Zekonja*, Veljun

¹²⁶ Ovaj podatak mora se uzeti s oprezom, jer do 1946. godine za područje današnje Hrvatske nije postojao unificirani obiteljski zakon. Ova problematika je izuzetno opsežna i složena pa će biti navedeni samo osnovni podaci (detaljnije pogledati u ALINČIĆ et al., 2001; N. ENGELSFELD, 2002 i V. ČULINOVIĆ, 1962. Središnje mjesto pravnog sustava u Hrvatskoj od polovice 19. stoljeća činio je Opći građanski zakonik iz 1811. koji je u Hrvatsku i Slavoniju uveden carskim patentom 1852., a stupio je na snagu 1. svibnja 1853. (N. ENGELSFELD, 2002, 96-97.). Što se tiče obiteljskog i bračnog prava Opći građanski zakonik ostavlja znatne privilegije Katoličkoj crkvi. Brak katolika je nerazrješiv, priznaje mu se konfesionalni karakter sakramenta, nema razvoda već je moguća samo rastava od stola i postelje. Brak nekatolika nije sakrament; oni mogu tražiti razvod braka po načelima svoje vjere. Na osnovi Konkordata između Vatikana i Austrije 1855. godine, izdan je 1856. Ženidbeni zakon za katolike, a 1857. Naputak za duhovne sudove, koji su bili nadležni za rješavanje bračnih sporova (N. ENGELSFELD, 2002, 98.) (navodi i: I. MAUROVIĆ, 1913, 3). Premda je za vrijeme Prvog svjetskog rata Opći građanski zakonik noveliran tri puta carskim naredbama (1914., 1915., 1916.) te djelomične novele vrijedile su u austrijskom dijelu Monarhije (Istri, Dalmaciji i slovenskim zemljama), a za Hrvatsku i Slavoniju ostao je na snazi neizmijenjen zakonski tekst. Opći građanski zakonik vrijedio je u Hrvatskoj kao pozitivno pravo do 23. 10. 1946. kada je Narodna skupština FNRJ donijela Zakon

o nevažnosti pravnih propisa prije 6. travnja 1941. i za vrijeme neprijateljske okupacije (N. ENGELSFELD, 2002, 99). Za vrijeme Kraljevine Jugoslavije građansko, a unutar njega i bračno pravo – bila je neunificirana grana prava. Kraljevina Jugoslavija nije uspjela donijeti jedinstveni građanski zakonik, pa su na svakom od šest pravnih područja (pravno područje Hrvatske i Slavonije, Dalmatinsko-slovensko pravno područje, Bosansko-hercegovačko pravno područje, pravno područje Vojvodine, Međimurja i Prekmurja, Srbijansko pravno područje i Crnogorsko pravno područje) važili i dalje odgovarajući regionalni propisi građanskog prava (N. ENGELSFELD, 2002, 366.). Vjerske zajednice tzv. "priznatih vjeroispovijesti" nastojale su zadržati i proširiti svoj privilegirani status u bračnom zakonodavstvu kakav su imale u zakonodavstvu pojedinih pravnih područja. Tako su na područjima Hrvatske i Slavonije, Bosne i Hercegovine, Srbije i Crne Gore državni propisi priznavali konfesionalno bračno pravo katoličke, starokatoličke i pravoslavne crkve u odnosu prema materijalnim i formalnim pretpostavkama za sklapanje valjanog braka; zatim u pogledu dopuštenosti i razloga za razvod braka i rastavu od stola i postelje. Crkveni sudovi u tim područjima bili su nadležni za rješavanje sporova o valjanosti braka, o rastavi i razvodu braka, dok su imovinskopравни sporovi u vezi s brakom pripadali u isključivu nadležnost redovnih civilnih sudova. Katoličko crkveno pravo brak smatra nerazrješivim za života supružnika. Stoga su katolički crkveni sudovi mogli izreći samo rastavu od stola i postelje, dok je sam brak ostao i dalje na pravnoj snazi. Duhovni stolovi pravoslavne crkve mogli su u određenim slučajevima izreći i razvod braka, ali su prethodno morali pokušati s "mirenjem" supružnika (prema bračnom pravilniku Srpske pravoslavne crkve iz 1933.). Protestanti i Židovi sklapali su brak pred svećenicima svoje vjere ali su za pitanja valjanosti braka i njegova razrješavanja, kao i za druge bračne sporove, bili isključivo nadležni građanski sudovi. Za muslimanski brak vrijedilo je šerijatsko pravo i nadležnost šerijatskih sudova. Nadležnost šerijatski sudova protezala se i na imovinskopравna pitanja, što je bila iznimka od načela primijenjenog na svim pravnim područjima – da se imovinskopравna pitanja braka rješavaju po općem građanskom pravu i pred redovnim građanskim sudovima. Na pravnom području Slovenije i Dalmacije obavezan je bio crkveni oblik sklapanja braka za pripadnike svih "priznatih" vjera, ali su svi bračni sporovi stavljeni u isključivu nadležnost redovnih građanskih sudova. Iznimno se dopušta i građansko vjenčanje kod tzv. građanskog braka po nuždi (ta izuzetna dozvola sklapanja braka pred nadležnom građanskom vlašću, umjesto pred crkvenim organima, davala se: 1. ako nadležni svećenik iz razloga koji ne priznaju državni zakoni odbije obaviti crkveno vjenčanje, 2. kada je posrijedi sklapanje braka osoba koje ne pripadaju ni jednoj priznatoj vjeri, uključujući i brakove deklariranih ateista. U navedenim slučajevima brak se sklapao pred građanskom vlašću, po pravilu pred kotarskim predstojnikom. (N. ENGELSFELD, 2002, 367-368.). "Posebnost je slučaja Istre u tome što je dijelom (kotarevi Kastav, Krk, Pag i Rab) bila u pravnom području s Dalmacijom, a dijelom je (uključujući grad Rijeku) pripojena Italiji, pa je za to područje od 1923. godine vrijedilo bračno pravo talijanskog Građanskog zakonika (*Codice civile*, 1865)" (M. ALINČIĆ et al., 2001, 34). U području primjene mađarskog prava (tj. u Vojvodini, Međimurju i Prekomurju) važio je za sve građane obvezni građanski brak. Razumije se da je na tom pravnom području nadležnost u svim bračnim sporovima pripadala redovnim građanskim sudovima. U Međimurju je ovakva situacija postojala od formiranja Banovine Hrvatske kada je Uredbom o izmjenama i dopunama zak. čl. XXXI:1894. o bračnom pravu za područje sreskih sudova u Čakovcu i Prelogu (od 28. 11. 1939.) uvedeno crkveno vjenčanje kao fakultativan oblik sklapanja braka (pored postojećeg građanskog oblika sklapanja braka). Zbog tako različitih propisa čak su i pripadnici iste vjere morali na raznim pravnim područjima biti podvrgnuti različitim pravnim propisima u pogledu sklapanja braka (N.

izvanbračnim zajednicama, a onda se naknadno vjenčali, ili nakon smrti bračnog druga ili nakon uvođenja zakona o sudbenom vjenčanju. Ostali spomenuti razlozi bili su: trudnoća djevojke, zadržavanje prava nasljedstva, zadržavanje prava na mirovinu pokojnoga bračnog druga. Milan Tomljanović *Periša* iz Alana potvrđuje da je nevjenčanih veza bilo ili kod udovica i udovaca, ili kod starije cure i dečka, koji bi se dogovorili da žive zajedno *bez vjenčanja*. Ne navodeći primjere kazivač dodaje kako se znalo dogoditi da bi tako proveli cijeli život. Uz navedene primjere potrebno je prisjetiti se i slučajeva dogovornog odvođenja, gdje je par također određeno vrijeme živio nevjenčano.¹²⁷

Prema kazivanjima, u nekima od takvih veza rodila su se i djeca. Njihovo prezime, ali i pravo nasljedstva ovisilo je o tome da li se par naknadno povjenčao ili ne. Kazivači su istaknuli, a primjeri potvrdili, da su majka i djeca, u slučajevima da veza nije bila *pozakonjena*, imali majčino prezime. Iz primjera je vidljivo da prije uvođenja sudbenog vjenčanja, djeca rođena u izvanbračnoj zajednici nisu mogla ostvariti pravo nasljedstva očeve imovine, niti očeva prezimena. To najbolje govori o njihovom nimalo lakom položaju. Položaj žene koja je živjela u izvanbračnoj zajednici najbolje se ogleda iz spomenutog primjera da je takva žena u trenutku dolaska svećenika morala napustiti kuću.

ENGELSFELD, 2002, 367-368). "Za vrijeme trajanja Drugog svjetskog rata u Hrvatskoj nije ukinut konfesionalni brak, dakle, pored građanskog braka postojala je i mogućnost sklapanja crkvenog braka. Razvitak novog bračnog prava kretao se za vrijeme rata tako da se građanski brak smatrao obligatornim, a crkveni brak fakultativnim, ali u smislu da se građane nije sililo na civilno vjenčanje, nego se propuštalo njihovoj slobodnoj odluci da li će brak sklopiti u crkvi ili pred nadležnim organom narodne vlasti." (F. ČULINOVIĆ, 1962, 203). Od kolovoza 1943. ZAVNOH je svojim "Uputstvom o organizaciji i radu narodnih sudova" kao osnovno pravilo u pogledu novog bračnog prava istaknuo: "Priznavati ženidbu sklopljenu pred crkvenim kao i narodnooslobodilačkim vlastima - kotarskim NOO-ima". ZAVNOH je tom odredbom regulirao pravnu valjanost i crkvenih i civilnih brakova, a to je bila novost za Hrvatsku (F. ČULINOVIĆ, 1962, 205.). "Do unifikacije bračnog prava (i u Hrvatskoj i u ostalim dijelovima Jugoslavije) dolazi tek nakon konačnog oslobađanja čitave države. Prvi izraz unifikacije novoga jugoslavenskog bračnog prava istaknut je Ustavom FNRJ (od 31. januara 1946.), odnosno njegovom odredbom iz čl. 26. koji glasi: "Brak i porodica su pod zaštitom države. Država zakonom određuje pravne odnose braka i porodice. Pravovaljan je samo brak zaključen pred nadležnim državnim organima. Poslije zaključenja braka građani mogu izvršiti i vjenčanje po vjerskim propisima. Svi bračni sporovi spadaju u nadležnost narodnih sudova..." Razradu ustavnog principa koji je bio formuliran u toj ustavnoj odredbi dao je osnovni zakon o braku od 9. aprila 1946." (F. ČULINOVIĆ, 1962, 204.).

¹²⁷ Taj period zajedničkog života djevojke i mladića Magdalena Mijaković (M. MIJAKOVIĆ, 1999) označila je kao *privremeno nevjenčani brak*, ali je tu sintagmu, iz već iznesenih razloga, na postojeću građu s Krivog Puta neopravdano primijeniti.

O tome kako su takve veze bile prihvaćene najbolje svjedoče riječi Mare Prpić *Nikolićine* iz Francikovca; *to se čovjek navikne, jedno vrijeme to se ogovara, a poslije to normalno bude...* I ostali kazivači istaknuli su da se odnos prema takvim parovima nije razlikovao od odnosa prema parovima čiji je brak zakonski sklopljen; *ako smo dobri, dobri, ako nismo, nismo*¹²⁸. Milana Tomljanovića *Periše* iz Alana kaže da takve veze, unatoč tome što su se događale, ljudi nisu odobrivali. Prema pojedinim kazivanjima takva veza predstavljala bi sramotu¹²⁹ te izazivala porugu i omalovažavanje¹³⁰.

Već su i sami kazivači naglašavali razliku sklapanja braka, a time i shvaćanja izvanbračne zajednice, s obzirom na to o kojem se vremenskom razdoblju radi. Tako su u razdoblju prve polovice stoljeća nevjenčani bili oni koji se nisu crkveno vjenčali, jer je to, za kazivače, bio jedini način sklapanja braka.¹³¹ Novi problem u razumijevanju nevjenčanog braka ili izvanbračne zajednice pojavljuje se sredinom dvadesetog stoljeća, točnije 1946. godine, uvođenjem sudbenog vjenčanja kao obvezatnog čina pri sklapanju braka.¹³² Uvođenje spomenutog zakona otvorilo je mogućnost novog definiranja nevjenčanih veza. Za pripadnike bilo katoličke, pravoslavne i muslimanske vjeroispovijesti izvanbračnu zajednicu ili nevjenčani brak mogao je predstavljati upravo taj, zakonom propisan, sudski sklopljen brak, a bez obavljenog vjerskog čina vjenčanja.¹³³

U kazivanjima koja se odnose na drugu polovicu dvadesetog stoljeća, bez iznimke, naglašavala se važnost bilo crkvenog, bilo sudbenog vjenčanja. Tome Špalj *Cucin* iz Krivog Puta kaže: *obavezno je bilo vjenčanje u odboru, tobože*

¹²⁸ Luka Krmpotić *Brnde*, Veljun

¹²⁹ Marko Prpić *Rus*, Mrzli Dol

¹³⁰ Eleonora Prpić *Lejina* iz Veljuna kaže da ako bi se to desilo *to su vam onda bile poruge, i omalovažavanje...nije, nije to bilo dozvoljeno, to ja ne znam da se kod nas dogodilo, ja se ne sjećam, ni da mi je to tko pričao*

¹³¹ Pogledati napomenu br. 99. Nada Prpić *Terezina* iz Krivog Puta o načinu vjenčanja prije Drugog svjetskog rata kaže *Samo crkveno je bilo u staroj Jugoslaviji ... a ono* (misli na sudbeno, op. a.) *je poslije došlo i to je sad službeno.*

¹³² Tome Špalj *Cucin* iz Krivog Puta kaže da su se 1948. već *punim mahom počeli samo sudbeno vjenčat.*

¹³³ Nevena Škrbić u radu *Život mladih, pripreme za brak i sklapanje braka u selima u okolici Novske* (N. ŠKRBIĆ, 2000/2001, 167) također ukazuje na taj problem navodeći: "U okolici Novske zabilježeno je postojanje nevjenčanog braka. Stanovnici ovih sela nevjenčani brak opisuju kao vid zajedničkog vjenčanja koji nije ozakonjen ni crkvenim obredom ni pred matičarem. Međutim, kazivači iz Kozarica, Rajića i Gornjih Bogičevaca kao nevjenčani brak interpretiraju svaki brak koji nije sklopljen u crkvi te napominju kako se ovakvo poimanje uvriježilo netom nakon Drugog svjetskog rata, kad je porastao broj brakova sklopljenih u matičnom uredu".

*sudski i moraš donest potvrdu, drukčije te pop ne prima. Vjenčati se moralo prvo u odboru, a tek onda u crkvi. Suprotni redoslijed nije bio dopušten.*¹³⁴ Ive Prpić *Kavarica* iz Mrzlog Dola objašnjava: (...) *kaznili bi ga da je vjenčan bez odbora.*¹³⁵

Na ispitanim lokalitetima, osim navedenih, nije potvrđen nijedan drugi čin koji bi bio zakonski, crkveno ili društveno (prema običajnom pravu) prihvaćen, a ujedno davao pravovaljanost braku. Milan Tomljanović *Periša* iz Alana kaže (...) *prvo se nije ni priznalo nego crkveno vjenčanje. Poslije je bilo ovo kod odbora. Moga si ti napraviti šta si htia ali se to nije priznalo. Svako je vjenčanje u knjigama zavedeno*¹³⁶. Gojko i Zora Tomljanović iz Podbila potvrđuju da se ni u slučaju nedostatka novaca čin vjenčanja nije preskakao: *ko nije ima novaca, taj nije ima svadbe (...) ima je kuma i divera. Ive Prpić Kavarica* iz Mrzlog Dola za takve slučajeve kaže: *Nije bilo svadbe, ali vjenčat su se morali.*

Na Krivom Putu nije potvrđeno da se sudski sklopljen brak smatrao za nevjenčan brak ili za izvanbračnu zajednicu, ali su zabilježena kazivanja koja svjedoče o negativnom stavu prema takvim brakovima. Eleonora Prpić *Lejina* iz Veljuna kaže *držalo se jako puno do crkvenog vjenčanja (...) i ljudi su ih jednostavno malo prezirali ko se samo ženio u općini, kako je bilo jedno vrijeme. Miroslava Prpić Rusova* iz Mrzlog Dola za one koji su se vjenčali samo sudski čak kaže: (...) *to se prije nije smatralo da su povjenčani....*¹³⁷ Nada Prpić *Terezina* iz Krivog Puta dodaje da se za vjenčanja *po odboru* znalo reći da su to *vjenčanja oko trna (...) po ciganski* objašnjavajući da se to nije smatralo za brak.¹³⁸

Većina kazivača istaknula je kako se parove koji su brak sklopili samo u odboru smatralo vjenčanim jer se to priznalo, vrijedilo je za one koji nisu išli u crkvu.¹³⁹ Nerijetko su navodili kako je to bio zakon koji su poštivali. Mladen Šojat *Bilin* iz Francikovca kaže (...) *Sve je to bilo regulirano ili kroz civilni brak ili kroz crkveni. Civilni je obavezan. Crkveni nije.*

¹³⁴ Anka Šolić *Tutanova*, Podbilo

¹³⁵ Kazivača nije pitano tko bi točno i na koji način kaznio bračni par.

¹³⁶ Oni onda nisu bili zavedeni ni u kakvim knjigama. Kazivač navodi: *Ima, i toga je bilo. Ako su imali djecu, pa poslije ajde se vjenčaj. Radi dokumentacije, radi djece. Onda su djeca obično na njegovo prezime.*

¹³⁷ Luka Krmpotić *Brnde* iz Veljuna za spomenute kaže da se *više smatralo* da su nevjenčani.

¹³⁸ Kazivačica kaže da je tako znala govoriti njezina strina, no tumačenje izraza nije zabilježeno.

¹³⁹ Luka Krmpotić *Brnde* iz Veljuna kaže: *... kad je doša taj komunizam ... ako nisi bia komunista onda si iša u crkvu, a ako je bia onda nije iša u crkvu, vjenča se sudbeno.*

Ivan Vukelić *Pop* iz Rupe (Alan) kaže: *to su bili u tim mjesnim odborima, ljudi zaduženi, kao matičari i on je imao od strane države zakon po kome je vršio to vjenčanje. U tom zakonu je pisalo, isto ko što se sadašnji obred vrši tako je i onda. Uz potpis kuma i kume.* Kazivač ističe kako se u Alanu *crkvena vjenčanja nisu dešavala* te objašnjava da unatoč tome što crkvenog vjenčanja nije bilo, djevojke su kupovale vjenčanice te su se obavljale sve uobičajene *ceremonije*.

Tako sklopljen brak držalo se za *sasvim normalan*¹⁴⁰, *vjenčani brak*¹⁴¹. Muškarca i ženu u takvom braku smatralo se supružnicima. Pojedini kazivači su objašnjavali kako su žena i muškarac iz takva braka u *crkvenim, popovskim knjigama* uvijek nevjenčani, nisu se *prekrižili*, dok su u ovim sudbenim knjigama *uknjiženi*¹⁴². Također, mogli su dobiti razvod braka i ponovno sklapat brak dok se u crkvi *ne možeš vjenčat dok jedno ne umre*.¹⁴³ Tako Luka Krmpotić *Brnde* iz Veljuna navodi primjer čovjeka iz sela koji je *dovea* drugu ženu *bez zakona*, ali su se oženili tek *kad je doša taj drugi zakon partizanski*.

Zanimljivo je da je veći broj kazivača, bez da ih se pitalo, isticao kako su takvi parovi *potajno, noću, krstili dicu*, a pojedini su isticali kako su spomenuti imali *više privilegija u onoj državi*.¹⁴⁴

Također, nije potvrđeno ni različito tumačenje upotrebe glagola "vjenčati" i glagola "udati"/"oženiti" što bi moglo upućivati na postojanje nevjenčanog braka, ali s drugim značenjem.¹⁴⁵

Na temelju postojećih kazivanja ne može se reći da su stanovnici Krivog Puta brakove sklopljene u odboru smatrali nevažećim, a parove nevjenčanim.

¹⁴⁰ Branko Tomljanović *Ropeta*, Krivi Put

¹⁴¹ Milan Krmpotić *Zekonja*, Veljun. Mladen Šojat *Bilin* iz Francikovca objašnjava: *To je registriran ... I danas ga vi morate matično obaviti. To je zakonito (...) to se tretira kao civilni brak a ne crkveni.*

¹⁴² Tome Špalj *Cucin*, Krivi Put

¹⁴³ Ana Špalj *Cucina*, Krivi Put

¹⁴⁴ Kazivači su isticali kako su spomenuti imali više privilegija kod zapošljavanja.

¹⁴⁵ Naime, u etnološkoj literaturi vezanoj za neredovne oblike predbračnog i bračnog života nerijetko je zabilježeno kako se za djevojku i mladića koji život započnu bez vjenčanja kaže da je "udana" (djevojka), "oženjen" (mladić), a kad se obavi čin vjenčanja da su "vjenčani". Na terenskom istraživanju u selu Mužilovčica u Lonjskom polju zabilježila sam da je kazivačica različito koristila glagole vjenčati, udati kako bi naznačila da se zajednica u kojoj živi par vjenčan samo u Odboru smatra nevjenčanom.

Miroslava Prpić *Rusova* iz Mrzlog Dola kaže da ne postoji razlika između glagola vjenčati, udati, oženiti. Na pitanje da li udati se znači isto što i vjenčati se kaže *Pa isto, na primjer muški kaže ide se vjenčat, ženska ide se udat. To je bilo samo. Muškarac je bilo on se ženi, a ženska se kaže ona se udaje.*

Pokusni brak?

Rad Zorice Rajković iz 1975. godine *Tradicijski oblici nevjenčanog braka kod Hrvata i Srba u svjetlu pojma "Pokusni brak"* jedini je rad koji se bavi isključivo temom pokusnog braka. Nešto podataka o spomenutoj pojavi mogu se pronaći u radovima koji se bave bliskim pojavama (npr. nevjenčanim brakom); ili pak u radovima koji donose opise predsvadbenih i svadbenih običaja. Tako se korisne bilješke nalaze u radu *Nevjenčani brak* Magdalene Mijaković (1999.), *Život žene u selima Senjskog bila* Marijete Rajković (2003.) te *Život mladih, pripreme za brak i sklapanje braka u selima u okolici Novske* Nevene Škrbić (2000./2001.).

Od spomenutih autora, najopsežnija istraživanja provela je Zorica Rajković. Poticaj za bavljenje ovom temom bilo je terensko istraživanje u Vrlici i okolnim selima 1968. kada je autorica u običajima pri sklapanju braka i u bračnom životu uočila pojedinosti koje su navodile na pomisao da se radi o pojavi koja se u etnološkoj literaturi naziva pokusnim brakom. Autorica je nastavila terenska istraživanja, i to prvenstveno u područjima na koja je ukazivala etnološka i druga literatura (Dalmatinska zagora, Lika, Kordun, Bosna i istočna Srbija), te obradila podatke iz 238 upitnica Etnološkog atlasa. Na osnovi građe nije uspjela dokazati postojanje pokusnog braka kao tradicijske bračne ustanove, pa je izrazila sumnju uopće u postojanje takve pojave. Također je istaknula kako su izvori "zablude, jednog pogrešnog tumačenja" u "nesistematskom i usputnom bavljenju istraživanom pojavom, nekritičkom preuzimanju i prenošenju krivih tumačenja, u nerazumijevanju seljačkog načina mišljenja i vrednovanja, te procjenjivanju pojava jedne kulturne sredine mjerilima druge".¹⁴⁶ Istaknula je kako su "neke lokalne specifičnosti u načinu sklapanja braka i shvaćanju braka uopće, koje zbog svoje osobitosti i znatnih razlika u usporedbi s drugim seoskim sredinama, a pogotovo s gradskim, te odstupanja od zakonskih i religijskih koncepcija braka prouzrokovali su pogrešna tumačenja i nesporazume".¹⁴⁷ U svom radu autorica je iznijela niz citata iz etnološke, pravne, sociološke i druge literature koje su se bavile određenjem pokusnog braka, no unatoč tome ne može se reći da postoji jedinstven odgovor na pitanje što je pokusni brak. Autorica pokusni brak definira kao brak čije su glavne karakteristike: specifična funkcija, privremenost i nelegitimnost. Izdvaja tri funkcije pokusnog braka: ispitivanje udavačine sposobnosti rađanja, ispitivanje radnih sposobnosti udavače i

¹⁴⁶ Z. RAJKOVIĆ, 1975, 3.

¹⁴⁷ Z. RAJKOVIĆ, 1975, 4.

ispitivanje podesnosti bračnih partnera.¹⁴⁸ Da bi se ostvarila svrha pokusnog braka, moraju se stvoriti potrebni uvjeti koji bi se mogli nazvati pokusnom situacijom. Ona mora potrajati neko vrijeme, a to se može nazvati pokusnim periodom. Dvije su pretpostavke pokusne situacije: da postoji suglasnost i specifična namjera osoba koje stupaju u pokusni brak, ili njihovih roditelja, odnosno onih koji umjesto njih odlučuju,¹⁴⁹ i zajedničko življenje sudionika pokusnog braka. Pokusni period je vrijeme trajanja pokusnog braka, a ovisan je o funkciji pokusnog braka. Pokusni period završava kad je postignuta svrha pokusnog braka, tj. kada se ostvarila njegova funkcija. Taj moment se odjelotvoruje u obliku zakonskog čina sklapanja braka.¹⁵⁰ Autorica će i 2003. godine u radu *Hrvatski svadbeni običaji* naglasiti: "Osim određenog razdoblja koji par provodi nevjenčan, ništa drugo ne potvrđuje postojanje pokusnog braka kao tradicijske bračne ustanove u Hrvata".¹⁵¹

Premda je Zorica Rajković, nakon svih istraživanja, posumnjala uopće u postojanje pokusnog braka, pitanja o spornoj pojavi ostala su i dalje sastavni dio upitnica za ispitivanje svadbenih običaja. Tako su istraživači nastavljali s prikupljanjem građe i pokušajima interpretacije. Nekoliko radova, o kojima će biti riječ, donekle je pridonijelo rješavanju problema pokusnog braka.

U već spominjanom radu *Nevjenčani brak* Magdalena Mijaković promatra pokusni brak u odnosu prema nevjenčanom braku. Premda pokusni brak u terenskim istraživanjima na području Gacke doline 1997. nije izrijekom potvrđen, zabilježeni su pojedini primjeri za koje autorica sumnja da su možda nekakvi oblici pokusnog braka.¹⁵² Problem je što ni primjeri s terena ni iz upitnica Etnološkog atlasa ne potvrđuju sve potrebne elemente da bi ih se sa sigurnošću moglo odrediti kao pokusni brak. Autorica ipak zaključuje da "ostaje otvorena mogućnost da je učestalost pojave nevjenčanog braka u Lici, katkad i do novijeg doba, zapravo pokazatelj da je u prošlosti možda postojala institucija pokusnog braka".¹⁵³

Nevena Škrbić u radu *Život mladih, pripreme za brak i sklapanje braka u selima u okolici Novske* navodi pojam *proba*¹⁵⁴ i izraz *išla je na probu*¹⁵⁵, te na osnovi kazivanja zaključuje kako se može naslutiti da takvi slučajevi (kada

¹⁴⁸ Z. RAJKOVIĆ, 1975, 67.

¹⁴⁹ Z. RAJKOVIĆ, 1975, 68.

¹⁵⁰ Z. RAJKOVIĆ, 1975, 69.

¹⁵¹ Z. RAJKOVIĆ, 2003, 25.

¹⁵² M. MIJAKOVIĆ, 1999, 172.

¹⁵³ M. MIJAKOVIĆ, 1999, 174.

¹⁵⁴ Rajić, Gornji Bogičevac, Stari Grabovac.

¹⁵⁵ Stari Grabovac.

djevojka određeno vrijeme prije vjenčanja provede u momkovoj kući kako bi se ustanovilo hoće li mladiću odgovarati kao bračna družica), za period do Prvog svjetskog rata, i nisu bili sasvim nepoznati u široj okolici Novske.¹⁵⁶

Također, Marijeta Rajković u radu *Život žene u selima Senjskog bila* iznosi kazivanja koja potvrđuju da je postojao period zajedničkog predbračnog života djevojke i momka za vrijeme kada su se ispitivale djevojčine radne sposobnosti (Rončević Dolac, Žukalj), sposobnost rađanja (Rončević Dolac, Žukalj) ili nevinost djevojke (Žukalj). U Žuklju je zabilježeno da su djevojke *išle na probu*¹⁵⁷ do Prvog svjetskog rata¹⁵⁸.

U svim lokalitetima Krivog Puta postavljeno je pitanje o odlasku djevojke u kuću budućeg muža radi ispitivanja njezinih kvaliteta (sposobnost rađanja, radna sposobnost) te je većinom dobiven negativan odgovor.¹⁵⁹ Zanimljivo je da su u tako postavljenim pitanjima, o ispitivanju kvaliteta djevojke, kazivači spomenutu pojavu nazivali *proba (biti na probi)*. Pritom su koristili sljedeće varijante izraza: *proba*¹⁶⁰, *došla na probu*¹⁶¹, *ide "na probu"*¹⁶², *dovea ju na probu*¹⁶³, *na probi je bila*¹⁶⁴, *na probnom roku*¹⁶⁵.

Sam izraz/pojava kazivačima je bio poznat a objašnjavali su ga na sličan način: *ako je otišla, prvo vjenčanja*¹⁶⁶, *kad bi neka ovako prišla a nije se oženila, onda je na probi*¹⁶⁷. Također, takav način stupanja u vezu, zajednički život nazivali su *ići bez zakona*¹⁶⁸.

¹⁵⁶ N. ŠKRBIĆ, 2000/2001, 168.

¹⁵⁷ Grgo Nekić, Žukalj

¹⁵⁸ M. RAJKOVIĆ, 2003, 564.

¹⁵⁹ U Upitnici Etnološkog atlasa (UEA 241) koja se odnosi na područje Krivog Puta (nije definirano o kojem je zaselku riječ) na pitanje "Biva li (često?) da djevojka prije vjenčanja odlazi živjeti u kuću budućeg muža da bi se vidjelo kakva će biti žena? Kako se tome kaže (udala se, pošla od kuće ili?)? ..." zapisano je kako je pojava nepoznata. Milan Krmpotić *Žutija* iz Veljuna navodi kako pokusni brak postoji na Kordunu.

¹⁶⁰ Tome Špalj *Cucin*, Krivi Put; Milan Tomljanović Periša, Alan

¹⁶¹ Nada Prpić *Terezina*, Krivi Put; Milan Krmpotić *Zekonja* iz Veljuna kaže *doć na probu*.

¹⁶² Gojko Tomljanović, Podbilo; Nada Prpić *Terezina*, Krivi Put. Marijeta Rajković (M. RAJKOVIĆ, 2003.) navodi kako su na području Senjskog bila žene do 1918. godine *išle na probu*.

¹⁶³ Milan Krmpotić *Zekonja*, Veljun

¹⁶⁴ Milan Šojat *Colaš*, Francikovac

¹⁶⁵ Zlata Tomljanović *Pešina*, Krivi Put

¹⁶⁶ Nada Prpić *Terezina*, Krivi Put

¹⁶⁷ Branko Tomljanović *Ropeta*, Krivi Put

¹⁶⁸ Tome Špalj *Cucin* iz Krivog Puta kaže *nije na probi, malo je njih išlo bez zakona*. Luka Krmpotić *Brnde* iz Veljuna objašnjava; *to kod nas nije bilo. Ako se voli uzeli se po zakonu ili negdje po namjeri se oženili cura i dečko*.

Premda su sam izraz *proba* razumjeli i prepoznali u pitanjima, samu pojavu za područje Krivog Puta većina kazivača nije potvrdila. Međutim, smatram da su postojeća kazivanja dovoljna za sumnju da je *proba*, kao period ispitivanja udavačinih sposobnosti, postojala na Krivom Putu,¹⁶⁹ a da je kasnije sam izraz poprimio druga značenja (npr. koristio se kad bi djevojka preko dana išla pomagati kod dečka ili kad se željelo zafirkavati djevojku ili dečka pri međusobnim posjećivanjima). O tome kazivači kažu sljedeće:

Milan Tomljanović *Periša* iz Alana potvrđuje kako se znalo dogoditi da djevojka na neko vrijeme dođe u momkovu kuću, kao na probu; *te su se probe nekada znale događati, to su meni isto stari ljudi pričali da je bila na probi, nije se slaga i otišla je natrag. Toga je bilo (...) početkom stoljeća ... ali za moga vremena to se nije događalo.* Navodi i razloge tome; *to su oni stari običaji, to su sve stari ljudi zahtijevali. Oni su deregirali sa svim. Oni su ženili, dogovarali, bez razlike jel su se mladi volili, oni su sve dogovorili i ona se morala vjenčati.* Dok je djevojka bila na probi vjerovatno su živili kao muž i žena. Marko Tomljanović *Rilac* iz Mrzlog Dola, potvrđuje da je bilo nevjenčanih veza kojima se željelo vidjeti je li djevojka dobra, je li dobro radi, *hoće li imat familiju ili ne*, no ističe kako je to sve bilo prije njegove generacije. Premda nije detaljno ispitano, može se zaključiti da je u takvim slučajevima djevojka u momkovoju kući boravila duže od jednog dana.

Promjene značenja riječi *proba*, tj. drugačije konotacije pojma, vide se iz sljedećih kazivanja;

Pojedini kazivači potvrdili su kako se u starijim generacijama, početkom dvadesetog stoljeća, znalo događati da djevojka preko dana odlazi k dečku i tamo pomaže raditi, na primjer *na njivi kopat*¹⁷⁰. U takvim slučajevima za djevojku bi se reklo da *ide na probu*¹⁷¹. Jedan od razloga takvih dolazaka mogla je biti provjera djevojčinih radnih sposobnosti i volje za radom, ali i, prema riječima kazivača, *iskorištavanje* od svekrve. Zanimljivu zgodu iz sredine dvadesetog stoljeća ispričao je Tome Špalj *Cucin* iz Krivog Puta, o starijoj djevojci koja je došla pomagati udovcu, pa su mu žene za nju, zbog drugačijeg načina slaganja klasja, rekle da je *munjena*, da ne zna žet. Isti kazivač navodi kako se takvu djevojku nazivalo *težakinja*, te da se momkovim roditeljima, posebno u slučaju da nisu imali vlastitu kćer, svidalo ako se pokazala vrijedna.

Kazivači su, bez iznimke, isticali da bi djevojka kod dečka boravila jedan dan, a zatim uvečer odlazila kući. Čak ni kod dužih radova, na primjer žetve

¹⁶⁹ Teško je govoriti o vremenskim odrednicama jer kazivači uglavnom govore o vremenu ranijih generacija, o prijelazu devetnaestog u dvadeseto stoljeće te o početku dvadesetog stoljeća.

¹⁷⁰ Gojko Tomljanović, Podbilo

¹⁷¹ Gojko Tomljanović, Podbilo

žita, nije se znalo događati da djevojka prespava ili neko vrijeme boravi u momkovoju kući. Takvi dolasci i pomoć u radu od djevojke, nisu bili garancija za sklapanje braka. To potvrđuje Gojko Tomljanović iz Podbila, navodeći primjer iz sela, iz generacije svoje majke: *i na kraju ju je on ostavlja isto, nije ju oženija.*

Mile Prpić *Pop* iz Mrzlog Dola kaže da se znalo reći da je cura *na probi* ali da je to bila *zafrkancija* koja se upućivala i curi i dečku, u slučajevima kad bi djevojka došla k dečku. Dodaje, kako im se, osim spomenutog, znalo reći *il se rastante il se vjenčajte.*

Na spominjanje izraza *proba, djevojka na probi*, kazivači su većinom reagirali negiranjem i objašnjavanjem uobičajenih načina sklapanja braka na Krivom Putu. Milan Tomljanović *Periša* iz Alana kaže: *Godinu, dvi to se obično ofiralo, cura i dečko, iša si k njoj u kuću i ona k tebi, znao si dal ćete se slagat ili ne. Tako da ništa nije napamet rađeno.* U Krivom Putu Zlata Tomljanović *Pešina* objašnjava kako u njezino doba probe nije bilo jer djevojka i dečko nisu živjeli zajedno, hodali su i po pet, šest godina ali je svatko bio kod svoje kuće, *a što je bilo med njima to se ne zna....*

U Ivan Vukelić *Pop* iz Alana objašnjava: *Ovdje, dok si hoda s djevojkom, kad si je dopelja doma to je značilo da ćeš ti nju ženit. Nakon toga se malo dešavalo nekakvih raskida*

Prema riječima kazivača, dolazak cure u dečkovu kuću bez vjenčanja predstavljao bi veliku sramotu. Mara Prpić *Nikoličina* iz Francikovca ističe kako su na Krivom Putu ljudi *dosta mukotrpn*i i da će *trpit* čak i u slučaju da uzmu nekoga tko je malo lošiji.¹⁷²

Uvjeti života na Krivom Putu utjecali su i na odnos prema ženskim članovima obitelji. Živjelo se u velikim obiteljima, a kako su ekonomski uvjeti života bili nepovoljni, nastojalo se djevojke što prije udati. Strah od stare cure u kući najbolje se ogleda u riječima Milana Krmpotića *Žutije* iz Veljuna: *najprije se je nastojalo da se starija ukloni, jer joj godine idu, a kad se starija ukloni, onda je lakše ... pa ako je njih pet, šest....* U riječima istog kazivača, *...kad je ona otišla, gotovo je, glavno da ne dođe natrag...*, ogleda se i strah obitelji od vraćanja udane djevojke u roditeljski dom što bi rezultiralo sramotom, ekonomskim opterećenjem za obitelj te umanjenim šansama za ponovnu udaju. Tako je Anka Vukelić *Matićeva* iz Alana, unatoč potvrdi postojanja nevjenčanih veza, istaknula kako nije bilo slučajeva da bi dečko, muškarac vraćao djevojku, ženu kući: *Toga nije bilo. I di su nevjenčano živjeli, nije se*

¹⁷² Kazivačica je željela istaknuti da su ljudi takvi te da će čak i slučaju da nisu zadovoljni bračnim drugom trpjeti, a ne ostavljati ga i tražiti razvod.

vračalo. Očito je da je vraćanje djevojke kući bilo sramotnije i neprihvatljivije od života u nevjenčanoj zajednici. Još jedna potvrda tome su i riječi Marije Prpić *Vinine* iz Veljuna: *Ma kakvi, kad ju je isproba pa da je vrati nazad!*

*Dobjegavanje djevojke*¹⁷³

Pojava da djevojka sama dođe u dečkovu kuću nije dobro ispitana ni u jednom lokalitetu. U ispitanim slučajevima dobiven je negativan odgovor,¹⁷⁴ nije potvrđen ni lokalni termin. S obzirom na to da su kazivači, u nekoliko navrata, razgovarajući o nevjenčanim vezama, spomenuli da se znalo dogoditi da djevojka *priđe* (*prišla a nije se oženila*¹⁷⁵, *dovea je pridošlicu*¹⁷⁶) potrebno je provesti detaljnija istraživanja kako bi se utvrdilo na što se konkretno odnose spomenuti izrazi.¹⁷⁷ Naime, dobjegavanje djevojke razlikuje se od bijega u tome što kod dobjegavanja djevojka u kuću mladića dolazi sama.¹⁷⁸ Zbog toga je ova pojava izdvojena od dogovornog odvođenja ili bijega djevojke.

Također, potrebno je detaljnije ispitati primjere koji ukazuju na moguće postojanje spomenute pojave.¹⁷⁹

Pitanja o postojanju slučajeva da djevojka samovoljno dođe u dečkovu kuću, najčešće su navodila kazivače na objašnjavanje moralnih vrijednosti koje je "propisivala" njihova zajednica: *nije bilo toga da bi cura prije neg b'se povjenčala došla kod toga ili tobož prenočila kod njegov*¹⁸⁰.

Javno sramoćenje i kupovina djevojke

U starijoj, gotovo i jedinoj, literaturi o otmici i njezinim varijantama spominje se i javno sramoćenje nevjestice. Vesna Čulinović – Konstantinović u

¹⁷³ Ne radi se o lokalnom nazivu.

¹⁷⁴ U Veljunu i Alanu nije pitano.

¹⁷⁵ Branko Tomljanović *Ropeta*, Krivi Put

¹⁷⁶ Mladen Šojat *Bilin*, Francikovac

¹⁷⁷ Magdalena Mijaković (M. MIJAKOVIĆ, 1999.) navodi kako je u Gackoj dolini (Čovići, Sinac) najrašireniji naziv za nevjenčani brak *prelaženja*, *prepelavanje*, a kaže se i *cura je prešla*.

¹⁷⁸ Pojavu na terenu nisam zabilježila pa nisam u mogućnosti na grafički provjeriti tipologiju i objašnjenja Vesne Čulinović Konstantinović (V. ČULINOVIĆ-KONSTANTINOVIĆ, 1969, 445-458). Zorica Rajković koristi izraz "samodošle" te objašnjava da je riječ o djevojkama "koje u dogovoru s mladićem ili na vlastitu inicijativu (čemu svakako prethodi veza s mladićem) dođe u mladićevu kuću i tim činom započnu bračnu vezu ili barem ubrzaju njeno sklapanje" (Z. RAJKOVIĆ, 1975, 50.). Zanimljivo je kako ista autorica otmicu i dobjegavanje određuje kao "nisko vrednovane oblike zasnivanja braka" (Z. RAJKOVIĆ, 2003, 22).

¹⁷⁹ Marko Pavelić *Rus* iz Mrzlog Dola navodi primjer trudne djevojke iz Pavelića koju dečko nije htio oženiti, zbog neodobravanja njegove majke, pa mu je ona bacila *esenac* u oči.

¹⁸⁰ Miroslava Prpić *Rusova*, Mrzli Dol

radu *Pregled istraživanja tradicionalnih oblika pribavljanja nevjeste – otmica i varijante njenih oblika u naroda Jugoslavije* (1969.), u četiri glavna tipa otmice svrstava i "javno sramoćenje nevjeste". Sintagma je objašnjena "Javno sramoćenje nevjeste poljupcem, kidanjem dijelova odjeće i sl. poseban je tip tradicije, u kojem su upravo ti postupci i bez otimanja moralna prisila za djevojku da prihvati dotičnog mladića za muža, jer je time izgubila mogućnost bilo koje druge bračne veze unutar svoje sredine". Kako je ovakav oblik tradicije ranije zabilježen na području bivše Jugoslavije, pitanja o takvim postupcima bila su sastavni dio upitnica za prikupljanje građe o svadbenim običajima. Njihova namjera bila je utvrditi postoje li u određenoj sredini/zajednici postupci zbog kojih bi djevojka bila "osuđena" od društva i "prisiljena" na sklapanje bračne zajednice.

U skladu sa spomenutim objašnjenjem "javnog sramoćenja nevjeste" postavljana su pitanja i kazivačima s Krivoga Puta, no nije potvrđen postupak javnog sramoćenja djevojke koji bi bio i moralna prisila za udaju.¹⁸¹ Tako Tome Špalj *Cucin* iz Krivog Puta kaže *on je moga biti divljak pa to napraviti ali da ona baš mora, nije, nije*. Dečko je mogao poljubiti djevojku *na samo*, ali ne u kolu, osim u slučaju kakve igre¹⁸², i to *samo dobrovoljno, ako ona oće*¹⁸³. Dečko djevojku tako nije htio prisiliti na brak. Kazivači objašnjavaju: *nema prisile nikakve*¹⁸⁴, *bila je kaprica*¹⁸⁵. Milan Krmpotić *Žutija* iz Veljuna potvrđuje da se nije događalo da dečko sramoti curu u javnosti jer bi samim time sramotio i vlastitu kuću: *... ne bi njegovi roditelji dozvoljavali da on baš glupost napravi ... ima i on braće i sestara, ne bi ni toj kući baš lipo bilo* Kazivač navodi *jednog* koji ima vanbračno dijete te ističe: *... ne gleda ga narod kak treba, upropastiš jednu curu, pa drugu curu, pa treću curu, a cura mora nekome povjerovat, ona je jadna*

Premda javno sramoćenje u smislu kako je definirano kod Vesne Čulinović-Konstantinović nije potvrđeno, odgovori kazivača dali su informacije o ponašanju djevojaka i mladića u Krivom Putu. Iz kazivanja je vidljivo da su za mlade sredinom stoljeća postojala nepisana pravila ponašanja u javnosti. Kazivači su, bez iznimke, potvrdili da se ljubljenje na javnom mjestu smatralo sramotnim. Miroslava Prpić *Rus* iz Mrzlog Dola potvrđuje da je i u njezinoj generaciji bilo *... neko odstojanje ... nije se smjelo na javnom mjestu s dečkom*

¹⁸¹ Postupak javnog sramoćenja djevojke koji bi bio moralna prisila djevojci da se uda za dotičnog momka nije potvrđen ni na obroncima Senjskog bila (M. RAJKOVIĆ, 2003, 562).

¹⁸² Ana Špalj *Cucina*, Krivi Put.

¹⁸³ Tome Špalj *Cucin*, Krivi Put

¹⁸⁴ Tome Špalj *Cucin*, Krivi Put

¹⁸⁵ Petar Tomljanović *Jukša*, Krivi Put

ljubit, pa da netko vidi. Anka Šolić *Tutanova* iz Podbila objašnjava da je čak i udane žene, kad su izlazile s mužem u javnost, bilo sram poljubiti se. Opreku u ponašanju u odnosu na današnjicu objašnjava riječima: ... *sad se ljube, samo se cmoču po cijeli Isusov dan...*

Također, kazivači su potvrdili višegodišnje veze, ali isticali da se nije čulo da dečko i cura *spavaju* niti da duže vrijeme (preko noći) borave jedno drugom u kući.

Na području Krivoga Puta nije potvrđena kupovina djevojke.¹⁸⁶

Zaključna razmatranja

Pri pokušajima razvrstavanja, a onda i interpretiranja građe o neredovnim oblicima predbračnog i bračnog života, prikupljene na terenskim istraživanjima na području Krivog Puta (Alan, Podbilo, Krivi Put, Mrzli Dol, Veljun) od 2003. do 2005., suočila sam se s brojnim problemima. Neveliki broj radova i uopće nedetaljne analize ovih pojava u stručnoj literaturi zakomplicirale su put do konačnih zaključaka. Građa se, po mom mišljenju, nije mogla analizirati bez analize postojeće literature jer je svako korištenje postojećih stručnih termina i interpretacija nužno iziskivalo provjeravanja i revalorizaciju postojećih zaključaka.

Tako je nova građa poslužila kao instrument za provjeravanje starih interpretacija. Već na samom početku doveden je u pitanje način prikupljanja građe i ispravno korištenje stručnih termina vezanih za neredovne oblike predbračnog i bračnog života. Pokušaji definiranja građe doveli su do zaključka da su sistematizacije i interpretacije neizbježne i nužne u znanstvenom radu, ali ne univerzalne i vječne, te je neopravdano njihovo nekritičko preuzimanje i primjenjivanje na građu s bilo kojeg lokaliteta i iz bilo kojeg vremenskog razdoblja. Sama kazivanja dovela su do zaključaka da nosioci kulture koju istražujemo već posjeduju lokalne nazive i vlastite podjele koje treba prepoznati, a ne građu automatski "ukalupljivati" u obrasce donesene ili nametnute izvana, iz neke druge kulture. Upravo iz tih razloga građu se nastojalo, koliko god je bilo moguće, prikazati u obliku priča, onako kako je zabilježena na terenu. To je omogućilo da kazivači sami pričaju, interpretiraju pojave iz povijesti svoje sredine.

Građa s područja Krivog Puta potvrdila je postojanje dogovornog odvođenja ili bijega djevojke, izvanbračne zajednice i neke vrste pokusnog braka (*probe*). Ostale pojave koje su također proučavane u okviru neredovnih

¹⁸⁶ Kupovina djevojke nije potvrđena ni na obroncima Senjskog bila (M. RAJKOVIĆ, 2003, 564).

oblika predbračnog i bračnog života (otmica, nevjenčani brak, dobjegavanje, javno sramoćenje i kupovina djevojke) nisu potvrđene, ali su bile značajan poticaj za kazivanja koja su onda upotpunjavala sliku sociološkog i kulturološkog konteksta.

Za pojavu dogovornog odvođenja ili bijega djevojke nije utvrđen jedinstven izraz već niz varijanata, i to oblici glagola bježati, pobjeći, uteći, umaknuti, otići, prijeći (kad je subjekt djevojka ili djevojka i dečko) te glagola ukrasti, odvesti (kad je subjekt dečko). Sami kazivači razlikuju dva oblika te pojave, a kao razlikovni element koriste činjenicu odobravaju li bijeg mladićevi roditelji ili ne. Naime, taj element utječe onda na niz drugih elemenata ove pojave (mjesto vjenčanja, održavanje svadbe, mjesto daljnjeg boravka i dr.).

Primjeri zajedničkog života bez vjenčanja (bilo crkvenog, bilo sudbenog) nisu se mogli odrediti kao *nevjenčani brak* (bilo *privremeni*, bilo *trajni*), jer nije bilo dovoljno potvrda da je taj oblik zajedničkog života bio formaliziran, tj. usklađen s običajnopравnim propisima i običajima. Sami kazivači nisu takav oblik zajedničkog života držali uobičajenim niti su iznosili kazivanja na osnovi kojih bi se moglo govoriti o postojanju pravne reguliranosti od lokalne zajednice. Iz navedenih razloga, za postojeću građu, koristio se izraz *izvanbračna zajednica*. Isti izraz koristio se i za period zajedničkog života bez vjenčanja a koji je nastupio nakon dogovornog odvođenja ili bijega djevojke. Ulazak u takvu zajednicu pojedini kazivači označavali su izrazom *bez zakona*, ali su zabilježeni i drugi, također, pojedinačni izrazi. Premda su pojedini autori kao poseban problem u definiranju i interpretaciji nevjenčanog braka istaknuli uvođenje sudbenog vjenčanja kao obvezatnog oblika sklapanja braka 1946. godine, potrebno je istaknuti kako se problemi odnosa nevjenčanog braka i (službenog) braka javljaju i ranije. Naime, na području današnje Hrvatske do 1946. nije postojao unificirani obiteljski zakon, tako da su čak i pripadnici iste vjere morali na raznim pravnim područjima biti podvrgnuti različitim pravnim propisima u pogledu sklapanja braka. Poznavanje ovakvih podataka nužan je preduvjet za bavljenje ovim temama.

Premda je nemoguće provjeriti i dokazati, kazivanja s područja Krivog Puta potvrđuju da je postojao nekakav oblik predbračnog života u kojem su se ispitivale kvalitete djevojke, a za koji se koristio izraz *proba*. Konkretni primjeri nisu zabilježeni jer se kazivači spomenute pojave sjećaju iz priča svojih stariji koje se odnose na kraj devetnaestog i početak dvadesetog stoljeća. Zanimljivo je kako kazivanja svjedoče o dugom preživljavanju izraza *proba*, ali i o promjenama njegova značenja. U nedavno provedenim

istraživanjima na području Senjskog bila i okolice Novske također je potvrđen izraz *proba* s istim značenjem, a sumnje u postojanje takve pojave postoje i za područje Like. Stoga možemo zaključiti da pretpostavke o postojanju pojave, koja se u stručnoj literaturi najčešće javlja pod izrazom pokusni brak, ipak ne možemo potpuno odbaciti.

Premda dobjegavanje djevojke, kao specifičan oblik započinjanja zajedničkog života djevojke i mladića, postupak javnog sramoćenja, kupovina i otmica djevojke nisu potvrđeni na području Krivog Puta, kazivanja izazvana pitanjima o spomenutim pojavama donijela su vrijedne podatke o normama ponašanja propisanim od zajednice. Također, potvrđeni su pojedini izrazi (npr. *pridošlica*, *djevojka priđe*, *brakovi bez vjenčanja*) te zabilježeni konkretni slučajevi koji zahtijevaju detaljnije ispitivanje i određenje.

Moguće je da će uklanjanje nejasnoća glede definiranja pojedinih spomenutih izraza, i detaljniji podatci o nekim iznesenim slučajevima, dovesti do drugačijih interpretacija građe. Na budućim je istraživačima ovih etnoloških tema da njihovom istraživanju prilaze s oprezom te kritički pristupe svim postojećim interpretacijama, uključujući i ovdje iznesene.

Literatura i izvori

- Mira ALINČIĆ – Ana BAKARIĆ-ABRAMOVIĆ – Dubravka HRABAR – Dijana JAKOVAC-LOZIĆ – Aleksandra KORAC, *Obiteljsko pravo*, Narodne novine, Zagreb, 2001.
- Vladimir ANIĆ, *Rječnik hrvatskoga jezika*, Novi Liber, Zagreb, 1998.
- Milana ČERNELIĆ, *Upitnica za ispitivanje neredovnih načina sklapanja braka*, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju, Filozofski fakultet, Zagreb
- Ferdo ČULINOVIĆ, *Nastajanje i razvoj novog bračnog prava na oslobođenom dijelu Hrvatske za prošlog rata*, *RAD JAZU*, knjiga 330, Zagreb, 1962, 197-261.
- Vesna ČULINOVIĆ-KONSTANTINOVIĆ, *Otmica kao tradicionalni oblik pribavljanja nevjeste-otmica i varijante njenih oblika u naroda Jugoslavije*, disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1965.
- Vesna ČULINOVIĆ-KONSTANTINOVIĆ, *Pregled istraživanja tradicionalnih oblika pribavljanja nevjeste-otmica i varijante njenih oblika u naroda Jugoslavije*, *Ljetopis* 73, JAZU, Zagreb, 1969, 445-458.
- Vesna ČULINOVIĆ-KONSTANTINOVIĆ, "Od umicanja divovjak silom", *Poljički zbornik* 1, Zagreb, 1971, 227-240.
- Neda ENGELSFELD, *Povijest hrvatske države i prava, razdoblje od 18. do 20. stoljeća*, Pravni fakultet, Zagreb, 2002.
- Hrvatski enciklopedijski rječnik*, Novi Liber, Zagreb, 2002.

- Edwin M. LEMERT, Suggested Outline to be Followed in Studying and Writing the Life History of a Deviant, *The American tradition in qualitative research*, volume I, Sage Publications, London, 2001, 140-141.
- Ivan MAUROVIĆ, *Excerpt. Obiteljsko pravo austrijskog građanskog zakonika*, Zagreb, 1913.
- Magdalena MIJAKOVIĆ, Nevjenčani brak, *Etnološka tribina*, 22, Zagreb, 1999, 163-187.
- Mirjana PROŠIĆ-DVORNIĆ, Istraživanje prošlosti i pitanje izvora u etnologiji – memorijalna i putopisna građa, *Etnološke sveske*, VIII, Beograd, 1987, 41-49.
- Marijeta RAJKOVIĆ, Život žene u selima Senjskog bila, *Senjski zbornik*, 30, Senj, 2003, 539-586.
- Zorica RAJKOVIĆ, Obilježja etnografske građe i metode njezina terenskog istraživanja, *Etnološki pregledi*, 12, Ljubljana, 1974, 129-134.
- Zorica RAJKOVIĆ, *Tradicijski oblici nevjenčanog braka kod Hrvata i Srba u svjetlu pojma "pokusni brak"*, Institut za narodnu umjetnost, Zagreb, 1975.
- Birgitta SVENSSON, Lifetimes – Life History and Life Story, Biographies of Modern Swedish Intellectuals, *Ethnologia Scandinavica*, 25, Lund, 1995, 25-42.
- Nevena ŠKRBIĆ, Život mladih, pripreme za brak i sklapanje braka u selima u okolici Novske, *Studia ethnologica Croatica*, Vol. 12/13, Zagreb, 2000/2001, 145-213.
- Zorica VITEZ, *Hrvatski svadbeni običaji*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2003.

Arhivski izvori

1. Upitnice Etnološkog atlasa 3, Centar za etnološku kartografiju, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju, Filozofski fakultet, Zagreb:
UEA 241, 651: Krivi Put (Senj)

DIE NACHFORSCHUNG DES ZUGANGS UNREGELMÄSSIGER FORMEN DES VOREHELICHENLEBENS UND DES EHELEBENS AM BEISPIEL DES KRIVI PUT

Zusammenfassung

Diese Arbeit entstand als Resultat der Aufteilung- und der Interpretierung des Materials, die auf dem Geländeforschungen auf dem Gebiet von Krivi Put (Alan, Podbilo, Krivi Put, Mrzli Dol, Veljun) in der Zeit von 2003 – 2005, gesammelt wurde, und zwar über die unregelmäßigen Formen des Vorehelichenlebens und des Ehelebens. Im Zentrum der Forschung befanden sich folgende Erscheinungen: Mädchenraub, vereibartes Abführen oder Flucht des Mädchens, unverheiratete Ehe und außereheliche Gemeinschaft, die Probeehe, Zuflucht des Mädchens, öffentliches Schänden und Mädchenkauf. Die Geländeforschungen haben gezeigt wie das Verständnis und die Interpretierung dieser Ereignisse, umfangreiche Kenntnisse des Geschichts- und Kulturkontextes verlangt, innerhalb welches sie bestanden und wie es fast unmöglich ist, die notierten Beispiele vom Gelände in bestehende Fachtermine und Kategorien "einzufügen". So diente das neue Material als Instrument für die

Prüfung alter Interpretationen. In der Arbeit wurde die Weise der Materialsammlung, die richtige Benutzung der Fachtermeine, die in Verbindung mit unregelmäßigen Formen des vorehelichen Lebens und Ehelebens, in Frage gestellt. Die Versuche das Material zu definieren führten zur Feststellung, dass die Systematisieren und die Interpretation unvermeidlich und notwendig, aber nicht universal und ewig sind, so dass man als unberechtigt ihr unkritisches Aufnehmen und Gebrauch des Materials von irgendeiner Lokalität und aus irgendwelchem Zeitabschnitt sehen kann. Allein die Sagen führten zur Feststellung, dass die Kulturträger, die wir erforschen, schon die Lokalnamen und eigene Aufteilungen, die man erkennen soll, besitzen und nicht das Material automatisch "einschränken" in, von aussen, festgestellte und aufgedrängte Rahmen, aus einer anderen Kultur. Gerade aus diesen Gründen strebte man danach, soviel es möglich war, das Material in Erzählungsformen zu präsentieren, so wie sie auf dem Gelände notiert worden ist. Das ermöglichte, dass die Erzähler alleine erzählen und dass sie alleine die Ereignisse aus der Geschichte ihrer Umgebung interpretieren.

Das Material aus dem Gebiet von Krivi Put bestätigte das Bestehen der vereinbarten Abführung oder Flucht des Mädchens, auserehelichen Gemeinschaft und einige Typen der Probeehe (Probe). Für genannte Ereignisse sind mehrere lokale Ausdrucksvarianten notiert.

Gesammelte Daten über das Bestehen irgendeiner Form des Vorehelebens, in welchem die Qualitäten des Mädchens geprüft wurden, für welche man den Ausdruck *Probe* benutzte, kann man mit den Daten, die man auf dem Gebiet Senjsko Bilu, Lika und Novska sammelte, verbinden. Also können wir feststellen, dass die Vermutungen über das Ereignissdasein, die man in der Fachliteratur am meisten unter dem Ausdruck *Experimentalehe* finden kann, nicht einfach ausschließen darf.

Andere Ereignisse, die auch erforscht wurden, im Rahmen der unregelmäßigen Formen des Vorehe- und Ehelebens (Entführung, unverheiratete Ehe, Zuflüchtung, öffentliches Schänden und Mädchenkauf) sind nicht bestätigt worden, waren aber ein bedeutendes Motiv für Sagen, die dann das soziologische und Kulturkontextbild vervollständigten.

Unter anderem, in der Arbeit weist man auch auf das Problem der Forschung unverheirateter Ehe und auserehelichen Gemeinschaft hin. Obwohl einige Autoren, insbesondere das Problem in Definition und Interpretation unverheirateter Ehe das Einführen der Amtsheirat als Formverpflichtung des Eheschliessens im Jahre 1946 hervorheben, ist es notwendig zu betonen, wie sich die Probleme der Verhältnisse zwischen der unverheirateten Ehe und (Amtshe) auch früher, melden. Nämlich, auf dem Gebiet der heutigen Republik Kroatien existierte nicht das unifizierte Familiengesetz bis 1946, so dass auch die Mitglieder der gleichen Religion unter verschiedenen Rechtsgebieten und verschiedenen Rechtsvorschriften in Verbindung zur Eheschließung, unterstellt werden mussten. Die Kenntnisse solcher Daten ist eine notwendige Voraussetzung für die Beschäftigung mit solchen Themen.

EXAMINATION OF THE APPROACH IN THE RESEARCH OF IRREGULAR FORM OF
PRE-NUPTIAL AND NUPTIAL LIFE FROM THE EXAMPLE OF
KRIVI PUT

Summary

This paper is a result of the classification and interpretation of data about the irregular forms of pre-nuptial and nuptial life, which were collected during field research in the area of Krivi Put (Alan, Podbilo, Krivi Put, Mrzli Dol, Veljun) during 2003-2005. The following events were focussed on in the research: the kidnapping of a girl, agreed taking away or running away of a girl, co-habitation and common-law marriage, trail marriage, a girl who is a refugee, public disgracing and buying of girl. Field research showed that the understanding and interpretation of these events demands knowledge of a wide, historical-cultural context inside which they existed. They also showed that recorded examples from the field are almost impossible to 'fit in' into existing expert terminology and categories. In this way the new data served as an instrument for the examination of old interpretation. In this paper the author examined the way of data collection and correct use of expert terminology related to irregular form of pre-nuptial and nuptial life. Attempts of defining the data led to a conclusion that systemizing and interpretation are inevitable and necessary in any scientific work, but they are not everlasting and universal. Therefore a non-critical taking and implementation of data collected in any locality and any time period is unjustified. The sayings collected in the research led to a conclusion that the carriers of the culture already have local names and their own division which needed to be recognised and that it would be wrong to take data and distribute it automatically in a pre-existing form which is brought from outside i.e. from some other culture. These were the exact reasons to represent this data collected during the fieldwork like stories while they were recorded. In this way storytellers could speak and interpret some events from the history of their own community.

Data from the area of Krivi Put confirmed the existence of an agreed kidnap of a girl or a running away of a girl, a common-law marriage and some sorts of trail marriage (*proba*). A list of variation in the local names for the mentioned events was also recorded.

Collected data about existence of a form of pre-nuptial life in which the quality of a girl was examined, and which were called *proba*, can be related to data collected in the areas of Senj Bilo, Lika and Novska. Therefore we can conclude that the presumptions about the existence of a phenomena which in expert literature was most often mentioned as a *probation marriage*, cannot be completely ignored.

Other phenomena, which were also researched as irregular forms of pre-nuptial and nuptial life (kidnapping, co-habitation, a girl as a refugee, public disgracing and buying of a girl), were not confirmed but they were important stimulation for sayings, which completed the picture of sociological and cultural contexts.

Amongst other problems in the work are co-habitation and common-law marriages. Although some authors have emphasised the introduction of a civil wedding as an obligatory form of marriage conclusion, in 1946, in defining and interpreting unmarried marriages, here it is necessary to emphasise that the problems of relations between unmarried marriages and (official) marriage had appeared before. In 1946 in Croatia there did not exist any unified family law. In this way even the members of the same religion had to pass through different laws related to any marriage conclusion in different areas. It is necessary to take into consideration such facts in research of this kind of subjects.